

“אלה וגם רובה” משטרת המנדט במרד הערבי בארץ ישראל, 1936-1939

המרד הערבי הגדול, שהתחולל בארץ ישראל בשנים 1936-1939, היה האתגר הגדול ביותר שהציבו ערביי הארץ בפני שלטונות המנדט הבריטי. ההתקוממות והמאבק לדיכוי גבו אלפי קורבנות, ערבים, יהודים ובריטים וחייבו להביא לארץ עשרות אלפי חיילים. במאמר זה אני מבקש לברר מה היה חלקה של המשטרה במערכה לדיכוי המרד הערבי, אגב בחינת הטענות המקובלות במחקר ההיסטורי על אודות המרד הערבי והשיטור בתקופת המנדט, שלפיהן נכשלה המשטרה במילוי תפקידיה ואף קרסה או התמוטטה.

“When you’ve got to take a
truncheon *and* a gun, Well,
a copper’s life’s a rotten sort
on one”¹.

מבוא

בלילה שבין 9 ל-10 בספטמבר 1938 עשו שלוש משאיות את דרכן מחברון לבאר שבע. בכלי הרכב נסעו כשלושים ערבים חמושים, בהנהגתו של עבד אלחלים אלג'ולאני, שהוביל בתקופה זו את המורדים נגד הבריטים באזור חברון. בהגיע אנשי הקבוצה לעיירה המדברית הם נכנסו לתחנת המשטרה המקומית. הם ירו בסמל האנגלי ויליאם לנדרס (Landers), שהיה במשמרת, והרגו אותו. לאחר מכן הורו לשוטרים האחרים במקום, כולם ערבים, לפתוח את מחסני הנשק ואת בית המעצר. המורדים שחררו את העצורים, לקחו 75 רובים, מקלע וכ-10,000 כדורים, ואחרי כן העלו את מבנה התחנה ואת בית הדואר המקומי באש. לאחר שהשלימו המתקוממים את “כיבוש” באר שבע, כהגדרתם, הם עלו למשאיות ועזבו את המקום.²

* רפ"ק ד"ר שלומי שטרית, מפקד בית מורשת משטרת ישראל.

1 “כשעליך לשאת אלה וגם רובה / נו, חיי שוטר הם עסק די נבוה” (תרגום חופשי מאת המחבר, ההטיה וההבלטה במקור). השורה היא חלק משיר המתאר את חיי השוטרים הבריטים בתקופת המרד הערבי, אשר נכתב כפרודיה על השיר “מנת חלקו של השוטר” (The Policeman’s Lot). מוזר גם בשם “כשהעבריין אינו עוסק בעבודתו” (When a felon’s not engaged in his employment), מהאופרה הקומית “שוודי הים מפנזאנס” (The Pirates of Penzance). J.C.H.W, *A Policeman’s Lot (new style)*, 7:1 THE PALESTINE POLICE MAGAZINE 12 (1939)

2 מקורות ערביים, שנכתבו בידי משתפי המרד לאחר מעשה, כינו פשיטות כאלה בשם “כיבוש” (אחתלאל). ראו למשל:

ההתקפה על משטרת באר שבע, שבאה לאחר גל של פשיטות דומות על תחנות משטרה ועל מתקני ממשל ותשתית נחשבה נקודת שפל בתולדותיה של משטרת ארץ ישראל (Palestine Police Force, להלן: "משטרת המנדט") בכלל ובהתמודדותה עם המרד הערבי בפרט משום שבעקבותיה חל שינוי ניכר ומהיר באופן פעולתה של המשטרה: יומיים לאחר שנערכה – ב־12 בספטמבר – הורה הנציב העליון הרולד מקמייקל (MacMichael) למפקד כוחות הצבא בארץ רוברט היינינג (Haining) לקבל את האחריות למשטרת המנדט; נשקם של השוטרים הערבים נלקח מהם; תחנות משטרה באזורים ערביים נסגרו; והארגון כולו עבר לפעול ב"שליטה צבאית" (military control), ככפוף להוראות מפקדי הצבא באזורים השונים של הארץ.³ למעשה, מאותו היום עד דעיכת המרד הערבי, בשלהי שנת 1939, פעלה משטרת המנדט ככוח צבאי למחצה, ולא כמו ארגון שאמון על אכיפת החוק בארץ.⁴ החלטה זו לא התקבלה יש מאין. מראשיתו של המרד הערבי הגדול בארץ ישראל, באפריל 1936, הביעו גורמים שונים בממשלת המנדט ובפיקוד הצבא הבריטי בארץ אי־נחת מהאופן שמילאה המשטרה את תפקידיה. מפקדי הצבא אף רמזו כי תפקודה הלקוי של המשטרה השפיע על יכולתם לדכא את ההתקוממות ותרם להארכת המשבר בארץ.⁵ ועדת החקירה המלכותית, שבחנה את המאורעות האלימים של שנת 1936 (ועדת פיל) קבעה כי המשטרה "לא מילאה את התפקיד שנועד לה בשמירה על הסדר הציבורי", כלומר נכשלה במניעת התפרצות אלימה וגם בהתמודדות עימה לאחר שהחלה.⁶ בדיקה נוספת, שערכו בשנת 1937 מומחים חיצוניים – צ'רלס טגארט (Tegart) ודיויד פטרי (Petrie) – גילתה שורה של ליקויים במשטרה ובפעילותה בזמן המרד.⁷ על המצב במשטרה בזמן המרד, בעיני מבקריה, מעיד דו"ח

- צבחי יאסין, א(ל)ת'ורה אל ערביה אל כבא פי פלסטין, 1936–1939 | המרד הערבי הגדול בפלסטין, 1936–1939, 180–181 (1961); "סרז'נט לנדרס נרצה בכאר שבע" דבר 11.9.1938, Summary of Intelligence – Palestine and Transjordan 23.9.1938, at The National Archives, CO 732/81/9.
- 3 "שליטה צבאית" היה כינויו של המצב החוקי שחל בארץ ישראל מאמצע ספטמבר 1938 עד סוף המרד. מדובר היה במצב ביניים, בין שלטון החוק האזרחי הרגיל ובין ממשל צבאי (law Martial). ראו להלן בה"ש 160.
- 4 The Development of the Palestine Police Force Under Military Control, at The National Archives, WO 201/381 (להלן: The Development of the Palestine Police Force Under Military Control).
- 5 Lessons of the Arab Rebellion in Palestine (1937) 29, at The National Archives, WO 191/70.
- 6 Palestine Royal Commission Report Presented by the Secretary of State for the Colonies to Parliament by Command of His Majesty, July 1937, 196 (His Majesty's Stationery Office., London, 1937) (להלן: דו"ח ועדת פיל).
- 7 טגארט שירת בשנים 1923–1931 כמפקד משטרת כלכותה (כיום קולקטה) שבהודו, שם הוביל בהצלחה את המאבק בתנועה הלאומית ההינדית. פטרי, שניהל את משרד המודיעין המרכזי בהודו, שימש קודם לכן מפקד הבולשת בחבל פנג'אב בארץ זו. ראו גד קרויזר "משטרה קולוניאלית אזורית או משטרה קולוניאלית בעלת מאפיינים חצי־צבאיים? התפיסות המרכזיות של דאוביגין וטגארט בארגון משטרת ארץ ישראל בהתייחסם לבעיות ביטחון הפנים בשנות ה־30" עלי זית וחרב יד 86 (2014) (להלן: קרויזר "משטרה קולוניאלית"); Report co. b.

צבאי שסיכם את פעילות המשטרה בפיקוד הצבא במרד, מאוקטובר 1938 ואילך. במבוא למסמך, שעסק במצב המשטרה ערב ההתקפה על באר שבע, כתב המחבר כי חולשותיה גרמו לה "לפעול בהתמד [מומנטום] פוחת והולך. פקודות ברורות ומוגדרות לא הועברו, לעתים קרובות, לאלה שתפקידם למלא אותן וכאשר הפקודות כן הגיעו ליעדן, לעתים תכופות לא מילאו אחריהן".⁸ אם כן, מפקדי הצבא בארץ ישראל ראו בהעברת האחריות למשטרה לידיהם הכרח, תוצאה של ארגון שאיבד את דרכו וחדל להביא תועלת.

חוקרים קודמים על אודות המשטרה בארץ ישראל, כמו אלה שעסקו במרד הערבי, אימצו ככלל את הגישה כי המשטרה כשלה בניסיונותיה להתמודד עם האתגרים שהציבו בפניה המתקוממים. בספר *The Breakdown of Public Security* הביא טום בוודן (Bowden) את משטרת המנדט כדוגמה לאופן שהתקוממות לאומית מצליחה לפגוע ברשויות השלטון.⁹ גד קרויזר, כמוהו, קבע: "המשטרה למעשה התמוטטה והפכה למסגרת מסייעת לצבא בפעולותיו נגד המורדים, ולא מסגרת עצמאית הפועלת לאור משימותיה היא".¹⁰ גם יגאל אייל, במחקרו על המערכה לדיכוי המרד הערבי, התייחס ל"כשלונה המתמשך של המשטרה" וקבע כי ערב ההתקפה על באר שבע "חלה התמוטטות מוחלטת של המרכיב הערבי במשטרה".¹¹ גישה זו מובאת גם בדברי מת'יו יוז (Hughes), שחקר את המערכה לדיכוי המרד. יוז ציין כי בחר להתמקד בפעילות הצבא בעבודתו משם שהמשטרה "קרסה תחת נטל ההתקוממות".¹² גישה מצמצמת מעט מובאת בדברי ג'ון נייט (Knight), שטען כי המשטרה שימשה עד שנת 1939 מכשיר לתמיכה ביצירת בית לאומי יהודי בארץ ישראל. במרד הערבי, לדבריו, חל במשטרה שינוי קיצוני, והיא נהייתה כוח צבאי למחצה בתפקידיו ובהרכבו האנושי. הקריסה, לדברי נייט, הוגבלה למרכיב הערבי במשטרה.¹³

במאמר זה אני מבקש לבחון את תפקודה של המשטרה בזמן המרד הערבי ואת התהליכים שחלו בה בעת התרחשותו. מטרתי לבחון את הסיפור ההיסטורי המקובל, שתיארתי למעלה, למפות את הכישלונות שנתגלו, להציע להם הסברים ולהציג את ההיבטים המוצלחים יותר של פעילות המשטרה במרד; כל זאת כדי לסרטט תמונה מורכבת מזו הקיימת, שתסייע בהבנת ההתרחשויות.

כדי להבין את תפקודה של המשטרה במרד הערבי יש לענות על ארבע שאלות: ראשית, מה היו התפקידים שנדרשה המשטרה למלא בזמן המרד? שנית, באיזה אופן היא הוציאה

Tegart & S. D. Petrie on 24 January 1937, at The National Archives, CO 733/383/1 (להלן: Tegart Report).

8 ראו The Development of the Palestine Police Force Under Military Control, לעיל ה"ש 4.

9 TOM BOWDEN, THE BREAKDOWN OF PUBLIC SECURITY: THE CASE OF IRELAND 1916-1921 AND PALESTINE 1936-1939, 231-233 (1977).

10 קרויזר "משטרה קולוניאלית", לעיל ה"ש 7, בעמ' 86-87.

11 יגאל אייל האינתיפאדה הראשונה: דיכוי המרד הערבי על-ידי הצבא הבריטי בארץ ישראל 1936-1939, 325, 401 (1998) (להלן: אייל האינתיפאדה הראשונה).

12 MATTHEW HUGHES, BRITAIN'S PACIFICATION OF PALESTINE: THE BRITISH ARMY, THE COLONIAL STATE AND THE ARAB REVOLT, 1936-1939, 32 (2019).

13 John Knight, *Securing Zion? Policing in British Palestine, 1917-39*, 18 EUR. REV. OF HIST. 523, 531-532 (2011) (להלן: Knight, *Securing Zion?*).

אותם מן הכוח לפועל? שלישית, אילו גורמים השפיעו על יכולתה של המשטרה להצליח? ורביעית, האם היה אפשר לממש את הציפיות שתלתה הממשלה במשטרה? במילים אחרות: אם אכן כשלה המשטרה במרד, מי אחראי לכך?

הקביעה כי ארגון מסוים נכשל במילוי תפקידו מחייבת בחינה מעמיקה של הגוף הנדון, של התפקידים שהיה עליו לבצע ושל אופן הוצאתם מן הכוח לפועל. משום כך אתמקד במאמר בכמה סוגיות אשר השפיעו על פעולת המשטרה ועל יכולתה לבצע את משימותיה. בחלקו הראשון של המאמר אציג את משטרת המנדט ערב המרד הערבי: המבנה הארגוני שלה, הרכבה האנושי והמשימות שהגדירה בעבורה ממשלת המנדט. כן אעסוק בחלק זה ברפורמה שיישמה המשטרה בעקבות גל התקפות הערבים בקיץ 1929 (מאורעות תרפ"ט כפי היישוב), שנועדה לשפר את יכולתה להתמודד עם מקרים דומים של אלימות נרחבת. אחרי כן אציג דוגמאות בולטות להצלחתה של משטרת המנדט להתמודד עם אתגרים בתחום ביטחון הפנים והסדר הציבורי בשלוש השנים שקדמו למרד. בחלקו השני של המאמר אסקור בקצרה את המרד הערבי ואבחן את התפקידים השונים שמילאה בו משטרת המנדט, וגם את השינויים הארגוניים שנעשו בה בתקופה זו. בחלקו השלישי של המאמר אעסוק בכמה מן הגורמים העיקריים שהשפיעו על תפקוד המשטרה בזמן המרד. בעקבות זאת אעסוק בשאלות שהמאמר מציב ואציע להן תשובות אפשריות. לבסוף אסכם את המסקנות הנובעות ממנו ואציע תובנות עבור ארגוני אכיפת חוק, הנדרשים להתמודד עם אתגרים דומים.

החידוש המרכזי במאמר זה הוא בחינה מורכבת של פעילותה של המשטרה בזמן המרד הערבי, אגב ניתוח הכישלונות בתפקודה, לצד ההצלחות שנחלה. בחינה כזו מאפשרת לסרטט תמונה מורכבת של הארגון ותפקודו, יותר מזו המקובלת במחקר. נוסף על כך, המאמר מאפשר להבין את הגורמים ואת הסיבות שהביאו את המשטרה לפעול כמו שפעלה.

מתודולוגיה

כל מחקר שעוסק במשטרת המנדט צריך להתמודד עם אתגר מהותי: היעדרם של מסמכים בני הזמן שחוברו במשטרה. נראה כי בעת סיום המנדט השמידו הבריטים את רוב הארכיונים המשטראתיים, והמעטים ששרדו אינם נגישים לחוקרים.¹⁴ המסמכים הקיימים הם כאלה שחוברו עבור גופים חיצוניים ונשמרו בהם, כגון דוחות שנתיים, סקירות מודיעיניות, עדויות בבתי משפט והתכתבויות בנושאי מנהל כוח האדם; אוסף המסמכים ששימש את טגארט בעת עבודתו בארץ;¹⁵

14 באוסף המסמכים החשוב ביותר שמורים תיקיהם האישיים של השוטרים הבריטים; אלה נשמרו בשל הצורך לשלם קצבאות לגמלאי הארגון. בקשות המחבר לעיין בתיקים, הנמצאים כיום ברשות הארכיון הלאומי הבריטי, נענו בשלילה בטענה כי אלה נמצאים בתהליך עיבוד, אך אגב ציון כי אין מועד צפוי לחשיפתם לעיון.

15 אוסף צ'רלס טגארט שמור במרכז הארכיון למזרח התיכון, קולג' סנט אנטוני, אוקספורד. זה כולל מגוון מסמכים אשר מתארים את המשטרה בזמן המרד, וגם פקודות, סיכומי מודיעין ומערכי שיעור מקצועיים.

כמה יומני פעילות ופנקסי האשמות שנשכחו בתחנות המשטרה בעת פינוין בשנת 1948;¹⁶ ומסמכים שונים שגנב שירות הידיעות של ההגנה.¹⁷

למצב זה שתי השפעות עיקריות על המחקר. ראשית, חסר מידע רב על אודות פעילות השוטרים, השיקולים שהובילו לה, תוצאותיה והאופן בו תפסו מפקדי הארגון את מצב העניינים. משום כך קשה לדעת כיצד פעלה המשטרה הלכה למעשה: כמה שוטרים הוצבו בכל נקודה, מה היה מספר הסיורים באזור נתון, כמה מעצרים בוצעו, מדוע בחר פיקוד המשטרה פתרון כזה או אחר, וכדומה. שנית, הכתיבה על משטרת המנדט מבוססת בעיקר על עמדותיהם של ארגונים אחרים כלפיה, בייחוד הצבא והמנהל המנדטורי. אפשר להניח כי עמדתם הביקורתית של ארגונים אלה כלפי המשטרה ותפקודה בזמן המרד תרמה לאימוץ הגישה המחקרית המקובלת, בדבר קריסתה של המשטרה וכישלונה המתמשך.

מחקר זה מתבסס על המקורות הראשוניים הקיימים ועל ספרות המחקר, אגב מודעות להטיות האפשריות שהם עלולים לגרום. המקורות המשניים הם מחקרים שעניינם שיטור קולוניאלי, משטרת המנדט, המרד הערבי והתפתחות הכוח המגן ביישוב, שהושפע מפעילות המשטרה בזמן המרד. המקורות הראשוניים הם מסמכים בני הזמן שחוברו במשטרה ומחוץ לה: הדוחות השנתיים שפרסמו ממשלת ארץ ישראל ומשטרת המנדט; סיכומי מודיעין עיתיים של הכולשת; מזכרים, סיכומי דיונים והתכתבויות בנושאים הקשורים בתפקוד המשטרה בזמן המרד; מאמרים בעיתונים ובביטאונים צבאיים בריטים; וכיוצא באלה. עליהם נוספות חוויותיהם של המשרתים בארגון, כמו שתועדו לאחר מעשה במאמרים בביטאון המשטרה, בספרי זיכרונות ובראיונות. המקורות נבחרו בשל המידע המקצועי המובא בהם, הזרוע אור על הדרכים שפעלו בהן השוטרים או על תפיסת הצבא את הפעולות האלה. התרשמויות אישיות נבחרו בשל ייצוגן הרגשות כלליות יותר, המבוטאות במסמכים אחרים, שקצרה היריעה מאזכורם.

במאמר אני מתמקד בפעולתם של שוטרי הקבע במשטרת המנדט. סיפורם של הנוטרים היהודים הרבים שגויסו בזמן המרד חורג מתחום המחקר ואינו נדון¹⁸ משום שהשפעתה של המשטרה על יחידות הנוטרים הייתה מנהלית בעיקרה ועסקה בעיקר בפיקוח ובהקצאת משאבים, ולא בהפעלתן המבצעית.

16 מסמכים אלה שמורים בארכיון המדינה (להלן: א"מ) ובארכיון צה"ל.

17 מסמכים אלה שמורים בארכיון הציוני המרכזי, בארכיון לתולדות ההגנה ובארכיון צה"ל.

18 "נוטרים" הוא כינוי בן הזמן שניתן לשוטרים מוספים (Supernumerary Police) יהודים, שגויסו מאפריל 1936. הנוטרים מילאו תפקידי ביטחון בלבד, כגון שמירה על יישובים יהודיים ושדותיהם ואבטחת התחבורה בדרכים. משנת 1938 מילאו כמה מהנוטרים גם תפקידים צבאיים של ממש, עם יחידות הצבא הבריטי. ראו למשל: ריקה יצחקי-הראל "חיל הנוטרים ומשטרת היישובים העבריים בשנים 1936-1945" עלי זית וחרב יד 99 (2014).

משטרת המנדט ערב המרד הערבי

1. תפקידים, מבנה וארגון

משטרת המנדט נוסדה בשנת 1920 כדי לאכוף את החוק ולשמור על הסדר הציבורי במערב ארץ ישראל.¹⁹ תפקידיו של הארגון הוגדרו בפקודת המשטרה משנת 1926 כך: "החיל ישמש לצורך מניעת פשעים, גלויים והבאתם למשפט, תפישת פושעים, השמירה המעולה על אסירים והחזקת סדר צבורי ושמירת בטחונם של אנשים ורכוש".²⁰ פקודה זו קבעה גם את הסמכויות שבידי השוטרים, כגון עיכוב תושבים, מעצרים ועריכת חיפושים, וגם את הסייגים החוקיים עליהן.²¹ השוטרים נדרשו לפעול לאכיפת החוק, אגב שמירה על מסגרתו. להלכה לא היה השוטר מוגן מפני העמדה לדין, והוא נדרש להפעיל את סמכויותיו לאחר שיקול דעת ואגב שימוש בכוח סביר, "לא יותר מכפי הצורך".²²

כמו ארגוני אכיפת חוק אחרים באימפריה הבריטית, אורגנה משטרת המנדט לפי דגם השיטור הקולוניאלי. להבדיל ממשטרות באנגלייה גופא, אשר פעלו לפי דגם השיטור המטרופוליטני, לא נדרשה משטרה קולוניאלית לזכות באמונו של הציבור שעליו היא הייתה ממונה, ומתן שירות לציבור זה לא עמד בראש סדר העדיפויות שלה. במקרים שאימצה משטרה קולוניאלית דפוסי פעולה אזרחיים, כלומר פעלה כמצופה ממשטרה בחברה מערבית ליברלית, היה זה כדי לחזק את הלגיטימציה של השלטון הזר ולהקל עליו להשיג את מטרותיו, אך בלי לוותר על יכולתו להפעיל כוח כלפי האוכלוסייה המקומית, בבחינת "אגרוף ברזל בכפפת קטיפה".²³

השפעת הדגם הקולוניאלי על משטרת המנדט ניכרה במבנה הארגוני, בהרכב כוח האדם ובשיטות הפעולה שלה. המשטרה הייתה כוח ארצי, הכפוף לפיקודו של מפקח כללי (מפכ"ל) ונתון למרותו של הנציב העליון. שטח הארץ חולק למחוזות (district), ואלה חולקו למרחבים (division),²⁴ ובהם תחנות (station) ונקודות משטרה (post).²⁵ מבנה זה נועד לאפשר למשטרה להעתיק את כוחותיה במהירות ממקום למקום בשעת הצורך, למשל בעת מהומות או ניסיון

19 JOSHUA CASPI, POLICING THE HOLY LAND, 1918-1957: THE TRANSITION FROM A COLONIAL TO A NATIONAL MODEL OF POLICING AND CHANGING CONCEPTIONS OF POLICE ACCOUNTABILITY 58 (Research Thesis submitted for the Degree of Doctor of Philosophy, City University of New York, 1991) (להלן: CASPI, POLICING THE HOLY LAND).

20 סעיף 4 לפקודת המשטרה, 1926.

21 לדוגמה ראו: א. ג'. קינגסליי-הית' המדריך לשוטר הארץ-ישראלי 75-76 (בכור שטרית מתרגם (1931) (להלן: קינגסליי-הית' המדריך לשוטר).

22 שם, בעמ' 58.

23 לפירוט העקרונות שבבסיס דגמי השיטור הבריטים ראו: שלומי שטרית "בשוטר תלוי הדבר...": משטרת ישראל ואומן הציבור, 1948-1953 "משטרה והיסטוריה 1, 50, 53-60 (2019).

24 "מרחב" – הדרג הפיקודי שבין המחוז לתחנה, כונה בעבר "נפה". כדי להקל על הקריאה, בחרתי להשתמש במונח המשמש כיום במשטרה.

25 נקודת משטרה (police post) היא היחידה הקטנה ביותר, האחראית לשטח מסוים. כל נקודה כפופה לתחנה מסוימת, ובדרך כלל מוצבים בה שוטרים מעטים, ואלה עוסקים בפעילות סיור ומתן שירותים בסיסיים בלבד.

מרידה.²⁶ בד בכר עם המחוזות פעל מטה ארצי (Police Headquarters); זה סיפק שירותי לוגיסטיקה ומנהלה ליחידות השונות. כן היו כפופים למפכ"ל מחלקת התנועה, המחלקה לשיטור ימי (Ports and Marine Section) ו"הבולשת", המחלקה לחקירות פליליות (Criminal Investigations Department), שהייתה גם ארגון הביון המרכזי של ממשלת המנדט. השפעה אחרת של דגם שיטור זה הייתה ההבדל שבין ההנחיות שניתנו לשוטרים ובין אופן פעולתם למעשה. נראה כי הפעלת כוח שרירותית כלפי התושבים, בעיקר כפריים ערבים, לא נחשבה בהכרח שימוש בכוח מוגזם. פיקוד המשטרה הסביר כי התפיסות התרבותיות של ערביי הארץ, השונות מאלה הנהוגות באירופה, מצדיקות – ואף מחייבות – שימוש בשיטות שאינן חוקיות בבריטניה. למשל, ארתור מאברוגורדאטו (Mavrogordato), המפכ"ל בשנת 1923, טען כי בעיני הערבים, הימנעות מצעדי עונשין, כגון מעצר מנהלי, הצלפות ו"דברים אחרים שאינם נסבלים על ידי המנהל הבריטי" היא סימן לחולשה.²⁷ תופעות דומות תועדו בקרב משטרות קולוניאליות אחרות בנות הזמן.²⁸

השוטרים חולקו לשתי מחלקות, בלשון התקופה "סקציות" (Section), לפי מוצאם. בסקציה הבריטית שירתו שוטרים ילידי בריטניה הגדולה, שהוצבו בארץ ישראל לפרקי זמן ממושכים. בסקציה הארץ-ישראלית שירתו שוטרים ערבים ויהודים, וגם בני עדות נוספות, בעלי תושבות מקומית. הסקציות נבדלו זו מזו בתנאי השירות, ולכריטים שולם שכר גבוה הרבה יותר מזה של המקומיים. לדוגמה, שכרו החודשי של שוטר בריטי זוטר היה בשנות המרד 11 לא"י, כפול כמעט מזה של שוטר מקומי, שהיה 6 לא"י. למשכורתו של הבריטי נלוו תוספות ייחודיות שונות, כגון החזר הוצאות מגורים, ואלה העלו את הכנסתו עוד יותר לעומת זו של מקבילו הערבי או היהודי.²⁹ רוב תפקידי הפיקוד והניהול היו בידי הבריטים.³⁰ כל שוטר בריטי, ללא קשר לדרגתו, נחשב בכיר לעומת מקביליו המקומיים, גם אם היו מנוסים או משכילים ממנו וגם אם נשאו דרגה גבוהה משלו.³¹ באזורים שהתאפיינו באוכלוסייה ערבית או יהודית שירתו בדרך כלל שוטרים בני העדה המסוימת, לצידם של שוטרים בריטים. בערים המעורבות שירתו אלה לצד אלה. כל השוטרים, בריטים וארץ-ישראלים, נשאו בדרך כלל נשק חם בעת מילוי תפקידיהם השונים.

26 להבדיל מכך, המשטרות באנגליה, בוויילס ובסקוטלנד, שאורגנו על פי המודל המטרופוליטני, היו (ועודן) כפופות בו בזמן למשרד הפנים (Home Office) ולרשויות השלטון המקומיות (עירייה, איגוד ערים או מחוז), ללא גורם פיקודי יחיד האחראי לכולן.

27 מכתב מסגן המפקח הכללי למזכיר הראשי (16.7.1923), בעמ' 3, א"מ מ-552/8.

28 MARTIN THOMAS, VIOLENCE AND COLONIAL ORDER: POLICE, WORKERS AND PROTEST IN THE EUROPEAN COLONIAL EMPIRES, 1918–1940, 42-53 (2012).

29 "על תל אביב – עדותו של ישראל רוקח" [בפני ועדת פיל] העולם כג 491, 493. 25.2.1937; *General*, Hull Daily Mail, 24.11.1933 17.

30 לדוגמה, בשנת 1935 היו כשבעים אחוזים מן הקצינים מדרגת פקד ומעלה במשטרה בריטים (2 מתוך 47), ואילו הבריטים היו כשלושים אחוזים מכלל המשרתים בארגון (762 מתוך 2,457). ראו: (1935) THE PALESTINE POLICE FORCE ANNUAL ADMINISTRATIVE REPORT 4 (להלן: POLICE REPORT 1935).

31 יצחק י. כהן השוטר העברי בביתו הלאומי 120-121 (1939) (להלן: כהן השוטר העברי).

לשוטרים הבריטים נועד עוד תפקיד: להוות את הכוח העיקרי לטיפול במהומות בין-עדתיות. עם זאת, ערב המרד חסרה המשטרה יחידות ז'נדרמריה ייעודיות. יחידות כאלה מורכבות משוטרים, בעלי כל הסמכויות הנלוות לכך, אך מאורגנות, מצוידות ומאומנות כיחידות פרשים או חיל רגלים קל. מטרתן של יחידות כאלה היא לרוב שמירה על ביטחון הפנים, אבטחת אזורי גבול והתמודדות עם פשיעה באזורים הכפריים.³² בתחילת שנת 1936 היו במשטרה 2,457 שוטרים וקצינים, מהם 762 בריטים, 1,187 ערבים מוסלמים, 365 יהודים, 287 ערבים נוצרים ושבעה "אחרים" (נוצרים לא ערבים).³³ הרכב זה שיקף את היחס המספרי בין העדות באוכלוסייה הכללית. בששת מחוזות המשטרה (נצרת, חיפה, שכם, ירושלים, יפו ועזה) פעלו באותה העת 53 תחנות ו-59 נקודות.³⁴

2. רפורמת דוביגין: ניסיון "לאזרח" את המשטרה

בשנים שקדמו למרד נעשה במשטרה שידור מערכות נרחב. הדבר נבע מאופן התמודדותה של המשטרה עם מאורעות תרפ"ט, גל ההתקפות האלימות מצד ערבים על יהודים, שפרץ באוגוסט 1929, וגם מהביקורת שנמתחה עליה עקב כך. באירועים אלה כשלה המשטרה, ככלל, במניעת התקפות, או בהפסקתן המהירה לאחר שהחלו. חמור מכך, התברר כי השוטרים המקומיים אינם מהימנים: בכמה מקרים נמנעו שוטרים ערבים מלפעול נגד בני עמם, ולעיתים אף השתתפו בהתקפות על יהודים; ובמקרה אחד לפחות הרג שוטר יהודי תושבים ערבים, כנקמה על מעשי הטרור.³⁵ גל האלימות שכך רק לאחר שנפרס ברחבי הארץ כוח צבא בריטי, בהיקף של בריגדה (חטיבה).³⁶ ועדת החקירה שהוקמה לבחינת האירועים המליצה לערוך בדיקה לא תלויה של משטרת המנדט, כדי לגבש המלצות לשיפורה ולחיזוקה.³⁷

בדיקה לא תלויה זו הוטלה על הרברט דוביגין (Dowbiggin), מפכ"ל משטרת ציילון (כיום סרי לנקה) ומי שנחשב מומחה לשיטור קולוניאלי, שהגיע לארץ ישראל בינואר 1930 כדי לבחון את המשטרה ולהציע דרכים לארגונה מחדש. לאחר ארבעה חודשים הגיש דוביגין לממשלה דוח מפורט, ובו שורה של המלצות. דוביגין זיהה שלושה גורמים אשר תרמו לכישלון המשטרה להתמודד עם המהומות. הראשון היה חולשתה היחסית של

32 בשנים 1922-1926 פעלו בארץ שתי יחידות ז'נדרמריה, אחת שהורכבה מבריטים בלבד, והאחרת – מיהודים וערבים, בפיקוד בריטי. שתי היחידות פורקו ב-1926, ו-217 מן הבריטים ששירתו בהן עברו למשטרה ה"רגילה". רבים מן הקצינים הבריטים בשנות השלושים והארבעים החלו את שירותם בז'נדרמריה זו. ראו: SEAN W. GANNON, THE IRISH IMPERIAL SERVICE: POLICING PALESTINE AND ADMINISTERING THE EMPIRE, 1922-1966 (2019) (להלן: GANNON, THE IRISH IMPERIAL SERVICE).

33 שוטרים דרוזים וצ'רקסים נמנו כמוסלמים. ראו: POLICE REPORT 1935, לעיל ה"ש 30, בעמ' 5.

34 POLICE REPORT 1935, שם, בעמ' 4.

35 EDWARD HORNE, A JOB WELL DONE: BEING A HISTORY OF THE PALESTINE POLICE FORCE (1920-1948), (1982) 153 (להלן: HORNE, A JOB WELL DONE); הלל כהן תרפ"ט: שנת האפס בסכסוך היהודי-ערבי 74-70 (2013).

36 CHARLES W. GWYNN, IMPERIAL POLICING 248-249 (1939).

37 Report of the Commission on the Palestine Disturbances of August, 168 (1929) available at: <https://buconflict.files.wordpress.com/2018/02/shaw-commission.pdf>.

הסקציה הבריטית, שהייתה מרכיב שעל נאמנותו יכלה הממשלה לסמוך ללא סייג; השני היה רמתם המקצועית הנמוכה של השוטרים ככלל, בריטים ומקומיים; השלישי היה היעדר נוכחות קבועה של שוטרים בחלקים נרחבים של הארץ. דוביגין המליץ להגדיל מאוד את מספר השוטרים הבריטים והיהודים בארץ ישראל, לשפר את הכשרתם של כל המשרתים, להקים עוד עשרות תחנות משטרה ולהנחיל לשוטרים המקומיים אתוס של שירות, שיגבר על נאמנותם העדתית.³⁸ בו בזמן המליץ דוביגין להגדיל את חיל המצב הצבאי בארץ, למען טיפול באיומים על הסדר הציבורי, כדי לאפשר למשטרה לפזר את השוטרים הבריטים ברחבי הארץ, במקום לרכזם לשימוש כז'נדרמריה.³⁹ במילים אחרות, בעיני דוביגין לא הייתה המשטרה מסוגלת להתמודד עם התקוממות נרחבת, והוא ראה בזאת כמשימה צבאית. רוי ספיסר (Spicer), אשר מונה ביולי 1931 לתפקיד המפקד"ל בהמלצת דוביגין, יישם רבות מהצעותיו: מספר השוטרים הבריטים גדל מאוד – מ-217 בשנת 1928 ל-703 בשנת 1931;⁴⁰ הכוללת אורגנה מחדש; ושופרה ההגנה על יישובים יהודיים מבודדים. בו בזמן נעשה ניסיון לשוות למשטרה אופי "אזרחי" יותר, באמצעות הכשרת השוטרים לשרת את הציבור שהם פעלו בקרבם ופיזור השוטרים הבריטים בעשרות תחנות משטרה קטנות ברחבי הארץ.

3. הצלחות בולטות בשנים שקדמו למרד הערבי

בארבע השנים הראשונות לכהונתו של ספיסר נראה כי המשטרה הצליחה למלא את תפקידה כיאות. בחינת הרוחות השנתיים שפרסמה המשטרה (עוד חידוש שהנהיג ספיסר, בעצת דוביגין) מראה כי בשנים 1931-1935 ירדה הפשיעה המדווחת במידה ניכרת: מכ-32,000 לכ-12,000 עבירות בשנה. עיקר השיפור חל במספר מעשי השוד בדרכים, שירד מ-98 בשנת 1931 ל-32 בשנת 1935, ובמספר מקרי פשיעה חקלאית, שירד מ-1,043 בשנת 1932 ל-443 בשנת 1935.⁴¹ הכנסת שיטת סיור חדשה לשימוש הביאה לעלייה ניכרת במספר המעצרים באותה התקופה – מכ-1,500 ל-2,600 בשנה. בו בזמן חל גידול ניכר בשיעור ההרשעות מבין כתבי האישום שהגישה המשטרה – מ-49 ל-90 אחוזים בשנה. אפשר לשער כי נתון זה מעיד על שיפור ברמתם המקצועית של חוקרי המשטרה והתובעים מטעמה.⁴² ראוי לציין כי באותן שנים סבלה כלכלת הארץ ממשבר חריף, תוצאה של המשבר הכלכלי שהחל בארצות הברית בשנת 1929. בשל כך ייתכן כי הירידה הניכרת בפשיעה המדווחת מצביעה על הצלחה גדולה אף יותר של המשטרה לגלות עבירות ולמנוע אותן.

באותה תקופה טיפלה המשטרה בהצלחה בכמה אירועים ופרשיות שהיו קשורים בביטחון הציבור, הערבי והיהודי. מאפייני האירועים האלה – הפרות סדר אלימות, פעילות טרור מחתרתית ופעילות קבוצות חמושות באזורים הכפריים של הארץ – חזרו כמעט במדויק במרד הערבי, ולכן ראוי לציין אותם בפירוט מסוים.

38 קרויזר "משטרה קולוניאלית", לעיל ה"ש 7, בעמ' 73-76.
 39 Report on the Palestine Police Force by Mr. H.L. Dowbiggin C.M.G. 10, 13, at The National Archives, CO 935/4/2 (6.5.1930) (להלן: **רוח דוביגין**).
 40 CASPI, POLICING THE HOLY LAND, לעיל ה"ש 19, בעמ' 79-80.
 41 POLICE REPORT 1935, לעיל ה"ש 30, בעמ' 28-29.
 42 שם, בעמ' 27-32.

המקרה הראשון היה גל של הפרות סדר, שאירע בין 13 באוקטובר ל-3 בנובמבר 1933. את המהומות ארגנו פעילים לאומיים ערבים, הן החלו בתור הפגנות מחאה על הגירתם של יהודים לארץ ונערכו במרכזים העירוניים החשובים: יפו, חיפה, שכם וירושלים. בעימותים האלימים הפעילו השוטרים כוח רב נגד מפרי הסדר, ובכלל זה ירי מנשק חם. השוטרים הרגו 26 מפרי סדר ועוברי אורח ערבים; ושוטר אחד, ערבי בדואי, נהרג.⁴³ בעקבות זאת שכחו המהומות.

טיפול המשטרה באירועים נחשב בעיני מפקדיה מוצלח. הבולשת חזתה מראש את האפשרות כי הפגנות המחאה יסלימו למהומות אלימות; יחידות המשטרה נערכו מבעוד מועד להפרות הסדר, בין היתר באמצעות הצבת מתרסים כדי להגביל את תנועת המפגינים ופריסת שוטרים רבים לאורך הנתיב הצפוי; קציני מודיעין וחקירות השתלבו בפעילות המבצעית, כדי להביא למעצרים של המסיתים העיקריים לאחר מעשה; והשוטרים הערבים מיאלאו את תפקידם בנאמנות. למרות מספר ההרוגים בקרב מפרי הסדר, קבעה ועדת בדיקה שמינה הנציב העליון כי המשטרה פעלה לפי הנהלים והפקודות וכי פנתה להפעלת כוח קטלני רק בלית ברירה.⁴⁴ בדוח לאותה השנה ציין המפקח ספיסר בסיפוק כי המשטרה הצליחה להשיב את הסדר על כנו בלי שנדרשו כוחות הצבא אשר שהו בארץ להתערב.⁴⁵ ספיסר אף פרסם מאמר בכתב העת הבריטי לענייני משטרה ושיטור, ובו הציע לקוראים ללמוד מהצלחת המשטרה להתמודד עם הפרות הסדר.⁴⁶

עוד הצלחה הייתה באפריל 1934, שאז לכדו שוטרי מחוז שכם את השודד והרוצח אהמד חמאד, שכונה "אבו ג'לדה", ואת שותפו צאלח אל-עראמיט לאחר מצוד שנמשך יותר משנה. מעלליו של אבו ג'לדה, פלאח מהכפר טאמון שהנהיג כנופיית שודדים, זכו לפרסום רב בעיתונות בת הזמן. השודד נתפס בדעת הקהל הערבית כמי שמייצג את מאבקם של הערבים הפשוטים, המתמודדים בהצלחה עם עוצמת השלטונות.⁴⁷ העיתון פלסטין אף פרסם בעמוד השער שלו תמונות הרואיות של אבו ג'לדה (הוא כינה אותו "המלך") ושל אל-עראמיט חמושים.⁴⁸ כנופיית אבו ג'לדה נדרה בשומרון, סחטה מזון וכסף מהכפריים הערבים והסתתרה מפני המשטרה במערות שבהרים. השודד לא נמנע מלאיים על השוטרים

43 דו"ח ועדת פיל, לעיל ה"ש 6, בעמ' 83-84; כהן השוטר העברי, לעיל ה"ש 31, בעמ' 168-170.

44 אלדד חרובי הבולשת חוקרת: ה-CID בארץ-ישראל, 1920-1948, 92 (2011); אייל האינתיפאדה הראשונה, לעיל ה"ש 11, בעמ' 50-51; R.G.B. Spicer, *The Recent Palestine Raids: Some Lessons Learned*, 7 POLICE J. 350 (1934) (להלן: Spicer, *Lessons Learned*).

45 THE PALESTINE POLICE FORCE ANNUAL ADMINISTRATIVE REPORT 1933, 29-30 (להלן: POLICE REPORT 1933).

46 Spicer, *Lessons Learned*, לעיל ה"ש 44.

47 נגיב אבו רקייה "חייו ומותו של אבו ג'לדה", מעריב: יעקב מדורים 8, 9.7.1990.

48 "אל)צור אלמהדאה לג'רידה 'פלסטין' מן (אלמלך) אבי ג'לדה" (התמונות הוקדשו לעיתון פלסטין על ידי "המלך" אבו ג'לדה) פלסטין 1, 27.1.1934.

שרדפו אחריו, ואף רצח שניים מהם.⁴⁹ שני המבוקשים נעצרו לאחר שהצליחה המשטרה לאסוף מידע בדבר מקום מחבואם. השניים נשפטו והוצאו להורג.⁵⁰

עוד הצלחה בולטת של משטרת המנדט הייתה הפגיעה בארגונו המחתרתי של השיח' עז א-דין אל-קסאם. קסאם, איש דת ממוצא סורי, נמלט לארץ ישראל בשנת 1921, לאחר שדנו אותו שלטונות המנדט הצרפתי למוות בשל השתתפותו בהתקוממות נגדם. קסאם, שהיה בעל כריזמה לא מבוטלת, השתקע בחיפה והטיף למלחמת קודש (ג'האד) נגד הבריטים והיהודים.⁵¹ לאחר שאסף סביבו קבוצה של נאמנים, רובם פלאחים מכפרי הגליל ופועלי יום מחיפה, ייסד קסאם את היד השחורה, מחתרת שנועדה להוציא את רעיונותיו מן הכוח לפועל. המחתרת אורגנה במקצועיות, אגב הקפדה על חשאיות ועל מידור, ולפיכך כל חבר בה הכיר קושרים מעטים אחרים. בשנים 1931-1932 רצחו אנשי היד השחורה שבעה יהודים לא חמושים בעמק יזרעאל, בארבע התקפות.⁵² ב-1932 עצרו חוקרי הבולשת כמה מאנשי הארגון, לאחר שבחנו את שרידי הפצצה ששימשה באחת ההתקפות. אף שלא הצליחו החוקרים לאסוף ראיות מספיקות נגד קסאם עצמו, מעצר אנשיו וחשיפת שיטות הפעולה שנקט גרמו לו להפסיק את פעילותו האלימה למשך כשלוש שנים.⁵³

בתחילת נובמבר 1935, בעקבות גילוי מטען תחמושת שהבריחו יהודים בנמל יפו, חידש קסאם את פעילותו הצבאית. הוא ו-16 מנאמניו התארגנו בקבוצה חמושה ויצאו להרי ג'נין כדי לגייס עוד מתנדבים ולפתוח במרד מזוין נגד השלטונות. ב-7 בנובמבר, ימים אחדים לאחר שהגיעו חברי הקבוצה לאזור, הם הרגו את הסמל משה רוזנפלד, מפקד נקודת המשטרה שאטה, לאחר שהלה נקלע באקראי למקום מחבואם. בעקבות זאת פתחה המשטרה במצוד רחב היקף; זה הסתיים ב-20 בחודש ליד הכפר יעבד שבשומרון. לאחר שאיתרה הבולשת את המערה אשר הסתתרו בה הלוחמים, הקיפו שוטרים את המקום. קסאם סירב להיכנע ונהרג עם שלושה מאנשיו. מבין השוטרים נהרג בריטי אחד.⁵⁴

הצלחה זו של המשטרה תרמה לפריצתו של המרד הערבי ארבעה חודשים מאוחר יותר. הקרב ביעבד היה למיתוס מכונן עבור ערביי הארץ, וקסאם עצמו היה למושא הערצה, מופת

49 אבו ג'לדה הרג את השוטר הערבי חסיין אל-עסלי בשוד דרכים ב-22 במאי 1933 ואת השוטר המוסף חסן אל-יע'וב, ככל הנראה בזמן שהלה רדף אחרי השודדים, ב-30 בספטמבר של אותה שנה. ראו POLICE REPORT 1933, לעיל ה"ש 45, בעמ' 24-25.

50 JACK BINSLEY, PALESTINE POLICE SERVICE 73-74 (1996).

51 Basheer M. Nafi, *Shaykh Izz Al-Din Al Qassam: A Reformist and a Rebel Leader*, 8 J. ISLAMIC STUD. 185, 186-190 (1997); Shai Lachman, *Arab Rebellion and Terrorism in Palestine 1929-39: The Case of Sheikh Izz al-Din al-Qassam and his Movement*, in ZIONISM AND ARABISM IN PALESTINE AND ISRAEL 52, 62-64 (Elie Kedourie & Sylvia G. Haim eds., 1982) (להלן: *Arab Rebellion*).

52 יגאל גרייבר "שייח עז א-דין אל קסאם: ראשית הטרור הפלסטיני המאורגן" אריאל 187, 51 (2009) (להלן: "גרייבר אל קסאם").

53 שם, בעמ' 37-39; הערכת מודיעין תקופתית של הבולשת, 4.12.1935. BL IOR/L/PS/12/3343.

54 גרייבר "אל קסאם", לעיל ה"ש 52, בעמ' 53-56.

לגבורה ולאופן שראוי להתנגד לשלטון הזר. פעילים לאומיים השתמשו בשמו כסימת גיוס, וחבריו ותלמידיו, שארגנו קבוצות חמושות קטנות, נערכו ללוחמת גרילה נגד השלטונות.⁵⁵

המרד הערבי

המרד הערבי הגדול בארץ ישראל – א(ל)ת'ורה אלערביה אלכברה פי פלסטין – פרץ ב-1936 באפריל 1936 במהומות דמים ביפו; הוא נבדל ממקרים קודמים של אלימות בין-עדתית בארץ בשני היבטים עיקריים. ראשית, לפעולות האלימות, שכוונו בתחילה בעיקר כנגד יהודים אך במהרה פנו גם נגד כוחות השלטון, נלוו משלב מוקדם התארגנות פוליטית וצעדי מרי אזרחי, כגון שביתה כללית, שנועדו להשיג יעדים מדיניים מוגדרים. ימים מספר לאחר תחילת המהומות ובתגובה להן התאחדו חמש המפלגות הערביות בארץ והיו לוועד הערבי העליון (וע"ע), בהנהגתו של המופתי של ירושלים חאג' אמין אל-חסיני. הוע"ע ביקש לכוון את צעדי המרי ודרש מהבריטים לעצור את הגירת היהודים לארץ, לאסור מכירת קרקעות ליהודים ולהתחייב להקים ממשלה לאומית, שתהיה אחראית בפני מועצה מחוקקת ייצוגית. הערבים היו באותה עת רוב באוכלוסיית הארץ, ולפיכך היו ממשלה ומועצה כאלה נשלטות על ידם.⁵⁶ ממשעותן המעשית של דרישות אלה הייתה סיום תמיכתם של הבריטים בהקמת בית לאומי ליהודים והעברת השלטון בארץ, כסופו של דבר, לידי האוכלוסייה הערבית.

שנית, המרד הערבי התאפיין בלוחמת גרילה רחבת היקף וממושכת נגד השלטונות והיישוב הערבי. מחודש מאי 1936 החלו קבוצות חמושות ערביות (אלה כונו כנופיות בפי היישוב הערבי ו-bands או gangs בפי השלטונות) לפעול ברחבי הארץ; הן תקפו אזרחים בדרכים, יישובים יהודיים, בסיסי משטרה וצבא ומתקני תשתית. הקבוצות החמושות הורכבו בתחילה בעיקר מכפריים ומכדוויים מקומיים, והצטרפו אליהן במהרה גם מתנדבים זרים ושכירי חרב, אשר הסתננו מארצות ערב השכנות, ובעיקר מסוריה.⁵⁷ עד סיומו של המרד הייתה פעילותן של הקבוצות החמושות הערביות למאפיין הצבאי המרכזי של המרד הערבי. למעט הפוגה קצרה, בין נובמבר 1936 לספטמבר 1937, פעלו הקבוצות החמושות ברחבי הארץ: הן פגעו בתנועה בדרכים ובמסילות הברזל, חיבלו במתקני תשתית (ובייחוד בצינור הנפט העיראקי ובקווי החשמל), תקפו אזרחים ויחידות צבא, ולעיתים פשטו על יישובים יהודיים, על תחנות משטרה ועל מרכזי ממשל. בפרקי זמן ממושכים הצליחו הקבוצות החמושות להחליש מאוד את שלטון המנדט בחלקים נרחבים של ארץ ישראל.⁵⁸ הקבוצות החמושות הטילו את מרותן על האוכלוסייה הערבית, בין שבאמצעות גיוס תמיכה מרצון ובין שבכוח הזרוע. בין היתר ייסדו המורדים בתי דין משלהם; אלה נועדו לבטל את הצורך של ערבים במערכת המשפטית המנדטורית ולהקנות למתקוממים לגיטימציה בשלטון.⁵⁹ כדי לדכא את המרד הציב הצבא הבריטי כוחות גדולים בארץ ישראל. בשני פרקי זמן שונים, אוקטובר-נובמבר 1936 ונובמבר 1938-אפריל 1939, שהה בארץ כוח בהיקף של

55 Lachman, *Arab Rebellion*, לעיל ה"ש 51, בעמ' 72-75.

56 יובל ארנון-אוהנה מרד ערבי בארץ ישראל 1936-1939, 22-23 (2013).

57 שם, בעמ' 37-39.

58 אייל האינתיפאדה הראשונה, לעיל ה"ש 11, בעמ' 400-401.

59 מוצטפא כבהא "בתי-הדין של המרד הערבי-פלסטיני" זמנים 92, 26 (2005).

שתי דיוויזיות (אוגדות), ובו בין 10,000 ל-12,000 חיילים, לעומת שני גדודים (כ-1,743 חיילים) שנמצאו בארץ עם פרוץ המרד.⁶⁰ זה היה הכוח הבריטי הגדול ביותר שנשלח אל מחוץ לממלכה המאוחדת בשנים שבין מלחמות העולם.

שיאו של המרד הערבי היה בחודשי הקיץ והסתיו של 1938. מיוני 1938 נרשמה עלייה חדה במספר התקפות המורדים נגד כוחות הביטחון, יהודים וערבים שהתנגדו להם. באוגוסט נרשמו כמעט אלף אירועים אלימים מסוגים שונים, המספר הגבוה ביותר מאז סיום השביתה הכללית באוקטובר 1936. גם מספר הקורבנות שגרמו הקבוצות החמושות זינק והגיע בספטמבר 1938 ל-227 הרוגים ופצועים. זה היה המספר הגבוה ביותר במרד כולו.⁶¹ בו בזמן הביא המשבר הבין-לאומי סביב חבל הסודטים את ממשלת בריטניה להחליטה לדכא את המרד בארץ ישראל מהר ככל האפשר, לפני שתפרוץ מלחמה באירופה. בעקבות זאת נקטה ממשלת בריטניה בספטמבר ובאוקטובר צעדים מספר, ובכללם הגדלת חיל המצב בארץ לשתי דיוויזיות, הטלת הגבלות שונות על האוכלוסייה (כגון עוצר לילי מוחלט בדרכים הבין-עירוניות וחיוך התושבים לשאת תעודות זהות ורישיונות מעבר) והעברת השלטון בארץ למצב של שליטה צבאית, מעין מצב ביניים בין המצב בשגרה ובין משטר צבאי מלא.⁶² מפקד הצבא קיבל אז את האחריות הפיקודית למשטרת המנדט.

בשנת 1939 הצליח הצבא להביא לסיום המרד, באמצעות שילוב בין חיסול קבוצות חמושות, פגיעה במנהיגיהן, מעצרים מנהליים של המונים ומגבלות חוקיות רבות על האוכלוסייה הערבית. בו בזמן תרמה לרגיעה החלטתה של ממשלת בריטניה לשנות את מדיניותה כלפי הבית הלאומי היהודי, שבאה לידי ביטוי בפרסום הספר הלבן במאי 1939.⁶³

תפקידי המשטרה במרד הערבי

בזמן המרד נדרשה המשטרה למלא מגוון רחב של תפקידים. אפשר למנות עימם פיזור הפרות סדר, הגנה על יישובים ועל תשתיות, ליווי שיירות בדרכים, סיוע ליחידות הצבא בפעולותיהן ואיסוף מודיעין. בפרק זה אבחן את התפקידים הללו ואת אופן ביצועם. נוסף על כך, אעסוק בפרק בשינויים הארגוניים שיישמה המשטרה למען שיפור התמודדותה עם אתגרי המרד.

1. מודיעין

הבולשת נדרשה לספק מודיעין מסוגים שונים. עבור הדרגים המחליטים, אספה הבולשת מידע על הלכי הרוח בציבור, על פעילות מפלגתית וחוקי-מפלגתית, על פעילות הווע"ע ועל מעשיהם של סוכנים איטלקים וגרמנים בארץ. ליחידות הצבא נדרשה הבולשת לספק מידע

60 שלומי שטרית "המלחמה הקטנה" הגדולה ביותר: המאבק הצבאי הבריטי כנגד המרד הערבי בארץ ישראל, 1936-1939, 25 (חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת בר-אילן, 2020), (להלן: שטרית המלחמה הקטנה).

61 שם, בעמ' 266 ו-271.

62 PALESTINE ADMINISTRATION REPORT 458-459 (1938).

63 אייל האינתיפאדה הראשונה, לעיל ה"ש 11, בעמ' 526-527.

ממשי, על אודות הימצאם של מתקוממים או אמצעי לחימה במקומות ובזמנים מסוימים כדי לכוון את הפעילות נגדם.⁶⁴

הבולשת אספה בעיקר מודיעין אנושי (Human Intelligence), כלומר באמצעות מגע ישיר מסוגים שונים עם חברי הציבור.⁶⁵ את עיקר המידע אספו שוטרים ערבים, שהיו מעוררים בחברה המקומית, או מודיעים וסוכנים שהופעלו בשכר בתוך האוכלוסייה. המשטרה השתמשה גם בהאזנה לטלפונים, אך אמצעי זה היה פחות בחשיבותו, מאחר שמספרם של מכשירי הטלפון בארץ, בייחוד בקרב ערבים, היה נמוך.

מסמכים בני הזמן מעידים כי הבולשת לא עמדה במשימתה. בדוח ועדת פיל נכתב כי הבולשת, למרות השיפורים בארגונה שיזם דוביגין, "אינה ממלאת את התפקיד שקיוו כי תבצע, כגורם השומר על הסדר הציבורי".⁶⁶ בסיכום לקחי הצבא, שפורסם באותה השנה, צוין כי מפקדי היחידות הלוחמות נתנו אמון מועט, אם בכלל, במידע שסיפקה הבולשת, שכן לעיתים קרובות התגלה כי הוא היה לא מדויק.⁶⁷ להלן שתי דוגמאות המעידות על כך, מני רבות אחרות שנמצאות במקורות. במאמר בכתב עת צבאי בריטי צוין כי אזהרה מהמשטרה על מארב שהציבה קבוצה חמושה לחיילי הגדוד הגיעה "כמו [כל] מידע משטרתי, 24 שעות מאוחר מדי".⁶⁸ קציני הבולשת ג'ופרי מורטון (Morton) תיאר בזיכרונותיו כיצד נכשל בחלקה הראשון של שנת 1938 בניסיונותיו להוביל כוח צבאי נגד המורדים באזור שיח' אבריק, בשל אי-הצלחת הגוף שהוא שירת בו לאסוף מודיעין: "לא היו לנו מקורות מידע מקומיים והסיוורים, שהובלתי באופן עיוור על גבעות בלילה וביום, אפילו לא ראו מעולם איש כנופיות".⁶⁹

היו ארבעה גורמים למצב זה. ראשית, מרבית האוכלוסייה הערבית נמנעה מלשתף פעולה עם המשטרה, אם במתן מידע מודיעיני ואם במתן עדות בבית משפט. דבר זה נבע בחלקו מתמיכתם של רבים מקרב הערבים במאבק ובחלקו מחשש מפני נקמתם של המורדים במי שימסור לשלטונות מידע עליהם;⁷⁰ שנית, השוטרים הערבים, שהיו "העניינים והאוזניים" של הבולשת באוכלוסייה, נמנעו, ככלל, מלמלא את תפקידם ביעילות, אם בשל הזדהותם עם המאבק הלאומי ואם מחשש מפני פגיעה בהם (ראו להלן, בפרקים העוסקים במהימנות השוטרים הערבים ובאיום על חייהם); שלישית, התחרות בין הבולשת למודיעין הצבאי וחיכוכים שהיו בשיתוף הפעולה בין הארגונים (מאחר שלא הייתה חלוקה ברורה של תפקידים

64 חרובי הבולשת חוקרת, לעיל ה"ש 44, בעמ' 79.

65 NIGEL WEST, HISTORICAL DICTIONARY OF INTERNATIONAL INTELLIGENCE 129 (2006).

66 דו"ח ועדת פיל, לעיל ה"ש 6.

67 Lessons of the Arab Rebellion in Palestine, לעיל ה"ש 5, בעמ' 45.

68 THE TIGER & THE ROSE: A MONTHLY JOURNAL OF THE YORK AND LANCASTER REGIMENT 14:16, 432 (1936).

69 GEOFFREY J. MORTON, JUST THE JOB: SOME EXPERIENCES OF A COLONIAL POLICEMAN 57 (1957).

70 THE PALESTINE POLICE FORCE ANNUAL ADMINISTRATIVE REPORT 35 (1936) (להלן: POLICE REPORT 1936).

ותחומי אחריות בין השניים), אלה הגיעו לעיתים לתחרות על שירותיו של אותו המודיע. רביעיית, ליקויים בארגונה של הבולשת ובהכשרתם של המשרתים בה פגמו במאמציה.⁷¹ למרות האמור למעלה, אין להבין כי הבולשת כשלה לחלוטין במילוי תפקידיה. בחינה של המקורות הקיימים מעלה כי היו מקרים בהם הצליחה המשטרה לאסוף מידע בעל ערך, וזה אפשר לצבא לפגוע במורדים. לדוגמה, ב-5 בספטמבר 1936 דיווחה המשטרה שקבוצה חמושה גדולה פעלה בקרבת הכפר ג'ניד, ממערב לשכם. מטוס שנשלח לברוק את הידיעה איתר במקום כשישים ערבים שעסקו בהקמת עמדות מבוצרות, תקף אותם וגרם להם אבדות. נראה כי פעולה זו סיכלה את כוונת המתקוממים לארום לכוח צבאי, כמו שעשו יומיים קודם לכן, ליד הכפר בלעא.⁷²

גם בהמשך המרד היו לבולשת כמה הצלחות. ב-26 בספטמבר 1937 רצחו בנצרת ערבים, ממשיכי דרכו של קסאם, את מושל נפת הגליל לואיס אנדרוס (Andrews) ואת שומר ראשו פיטר מקיואן (McEwan). רצח אנדרוס, פקיד בריטי בדרגה בכירה, הפגין את יכולתם של המורדים לפעול באין מפריע וחייב תגובה נמרצת מצד השלטונות. בשלושת הימים הראשונים שלאחר הרצח עצרה המשטרה 117 ערבים בצפון הארץ; אלה נחשדו בהשתתפות בהתקוממות או בתמיכה בה.⁷³ ב-1 באוקטובר, לאחר שהוציאה הממשלה את הווע"ע אל מחוץ לחוק, עצרו שוטרים חמישה מששת חברי הארגון. השישי נמלט לסוריה.⁷⁴ גל המעצרים, שבוצע במהירות וללא קורבנות, מוכיח כי בידי הבולשת היה מידע אמין על אודות הפעילים במרד, באותה תקופה לפחות.

במסמכי הארכיון אפשר למצוא מידע מועט, אשר חושף טפח משיטות הפעולה של הבולשת. באוקטובר 1937 גייסה הבולשת מודיע בשם רצ'א עבושי, צעיר ממשפחה נכבדה בג'נין, כדי שיאסוף ידיעות על השיח' פרחאן א-סעדי. א-סעדי היה מנהיג קשיש של קבוצת מורדים, שנחשד כי הורה על רצח אנדרוס. הדבר נודע למורד הזקן, וזה הורה לחטוף את עבושי ולהורגו. בתגובה לכך פנה בן אחר למשפחת עבושי למשטרה והציע לסייע לה.⁷⁵ השוטרים עצרו את המודיע באמתלה כלשהי ומושל ג'נין דן אותו לתקופת מבחן, ובה היה עליו להתייצב בכל יום בתחנת המשטרה בעיר. "עונש" זה אפשר למודיע להיפגש עם מפעיליו ולדווח על מקומו של א-סעדי דיווח שוטף, מבלי לעורר חשד. ב-22 בנובמבר, פחות

71 Lessons of the Arab Rebellion in Palestine לעיל ה"ש 5, בעמ' 45; Tegart Report, לעיל ה"ש 7.

72 Abridged Despatch by Air Vice-Marshal R. E. C. Peirse, C.B., D.S.O., A.F.C., on Disturbances in Palestine, 19th April to 14th September, 1936, 60, at The National Archives, AIR 10/2241 (להלן: Abridged Despatch).

73 מכתב המזכיר הראשי של ממשלת המנדט לשר המושבות, 29.9.1937, בעמ' 2; ראו גם Intense Police Activity in Andrews Murder Investigations, *Palestine Post*, 29.9.1937, 1.

74 העצורים היו: אחמד חלמי פשה, ראשיד אברהאים, פואד סאבא, חוסיין אל-ח'אלדי, ויעקוב אל-ע'וסיין. ג'מאל אל-ח'וסייני חמק ממעצר. המופתי, ששהה באותה עת במתחם הר הבית, לא נעצר בשל קדושת המקום. ראו ממשלת המנדט, דוח שנתי 20-21 (1937).

75 Untitled CID Report 7, Tegart Papers Box 1 File 3c at Middle East Center Archive St Antony's College, Oxford.

מחודשיים ימים לאחר הרצח בנצרת, פשטה יחידת צבא על א-מזאר ועצרה את א-סעדי.⁷⁶ חמישה ימים אחרי כן זכו בני משפחת עבושי בנקמה: הבריטים הוציאו את א-סעדי להורג.⁷⁷ לכידתו של מנהיג קבוצה חמושה ללא קרב הייתה הישג ייחודי במרד הערבי, שלא נשנה עוד. דוגמה אחרת היא הצלחת הבולשת, בשנת 1938, להחזיר סוכנים ערבים מטעמה לסביבתם של מנהיגי המרד ששהו בסוריה. מהמעט הידוע, המשטרה גייסה נהג תובלה ערבי שפנה להנהלת המרד בסוריה והתנדב לסייע. אדם זה פגש את המופתי הגולה, וזה הטיל עליו לשמש בלדר בין הנהלת המרד בדמשק ובין המתקוממים בארץ ישראל. הסוכן העביר כמה מכתבים בין דמשק לבירות ולאורך ישראל ודאג לשכפל אותם עבור מפעיליו. כן הוא מסר לבולשת את שמות האנשים שעיימם בא במגע. לימים הבריח הנהג לארץ אמצעי לחימה שנמסרו לו בבירות. את הפצצות שהיו במשלוח נתן הסוכן לאנשי בולשת; אלה בחנו ועיקרו אותן לפני שהוא מסר אותן ליעדן.⁷⁸

2. שיתוף פעולה עם הצבא

המשטרה שיתפה פעולה עם יחידות הצבא מימי הראשונים של המרד. ככלל, שיתוף הפעולה בין הארגונים נועד לאחת משתי מטרות: חיזוק יכולתה של המשטרה למלא את תפקידיה, באמצעות מתן סיוע צבאי; או מתן אפשרות ליחידות הצבא לנצל את היתרונות ואת היכולות הייחודיים שהיו בידי המשטרה.

שיתוף פעולה מהסוג הראשון כונה בצבא משימות סיוע לרשות אזרחית (Aid to civil power). נכללים בו השתתפות בפיזור הפרות סדר (בפועל או ככוח עתודה); סיורים "נגד אימים" (Anti-intimidation patrols) ברחובות הערים, שנועדו למנוע מפעילים לאומיים ערבים לכפות על הסוחרים לשבות מעבודה, באלימות או באיום בהפעלתה; שמירה על משרדי ממשלה או על נכסים חשובים אחרים; מניעת תנועה בין השכונות הערביות ובין השכונות היהודיות בערים המעורבות; והגנה על עובדי הרשויות המקומיות מפני פגיעה. הצבת חיילים במשימות כאלה, שלא היו אהודות עליהם או על מפקדיהם, נבעה ממיעוט השוטרים בארץ, שהיה הכרח לתגבר אותם במקרים שגברה המתחיחות בעיר מסוימת או להחליפם בעיתות משבר ועומס. אחד החיילים תיאר בשנת 1936 כיצד סייעו הוא וחבריו למשטרה לבצע את עבודתה השגרתית בירושלים וסביבתה:

(השוטרים), שעמדו במבחן קשה בחודש הקודם, נאלצו לבקש את עזרת החיילים במילוי חלק מתפקידיהם. בה בעת הוחלט כי יש צורך להציב שמירה על מספר אתרים חשובים, כגון תחנת הכוח, משרד הדואר, תחנת השידור ברמאללה ובית (חברת הדלק) של.⁷⁹

Terrorism – 1937-1938, 11-12, Tegart Papers Box 1 File 3c at Middle East Center 76
 .Archive St Antony's College, Oxford
 "פרחאן סעדי הוצא להורג" דבר 28.9.1937, 1. 77
 Report. Terrorism – General, 11.4.1938, Tegart Papers Box 1 File 3c at Middle East 78
 .Center Archive St Antony's College, Oxford
 .The 79TH NEWS 215, 256 (1936) 79

סיבה אחרת להצבת חיילים במשימות אבטחה, שבשגרה היו באחריות המשטרה, הייתה העדפתם של מפקדי הצבא שלא לעסוק בפזורה הפרות סדר ולהותיר את השוטרים פנויים לטיפול בהן, שכן למשימה זו הם היו מוכשרים ומצוידים. לדוגמה, בסיכום לקחי שנת 1936, נכתב:

משטרת השוטר היא ללכוד את יריבו תוך גרימת פגיעה מזערית בו, בעוד שתכליתו היחידה של החייל היא להרוג, או לפצוע באופן החמור ביותר. מאחר וכל הארגון, הציוד והאימון של החייל מכוונים למטרה אחת זו, נובע מכך שהוא לחלוטין אינו מתאים להשיג את תכליתו נטולת שפיכות הדמים של השוטר.⁸⁰

העדפה זו נשמרה בזמן המרד כולו, אפילו כאשר איבדו השלטונות את אמונם ביכולת המשטרה למלא תפקידים אחרים. לראיה, לאחר שקיבל היינג את האחריות למשטרה, הוא הורה לרכוז את השוטרים הבריטים בירושלים, בחיפה וביפו, כדי שיבטיחו בהן את הסדר הציבורי. הצבא נועד לסייע במשימה זו, אך לא להיות אחראי לה.⁸¹

דרך אחרת בה תמך הצבא בפעולות המשטרה הייתה בעת מבצעי חיפוש בכפרים ערביים. בשלבים המוקדמים של המרד הקפיד הצבא להותיר את עריכת החיפושים בידי המשטרה, והחיילים כיתרו את הכפר כדי למנוע מחשודים מלהימלט מתוכם, והגנו על השוטרים במבצע. כמו בנושא פיזור הפגנות, מפקדי הצבא סברו שהשוטרים מתאימים למשימות חיפוש יותר מחיילים. עם זאת, נראה כי העדפה זו נבעה, חלקית לפחות, מכך שהחיפושים היו למעשה פעולות עונשין אלימות. נראה כי מפקדי הצבא ביכרו להותיר את העבודה הלא נעימה בידי המשטרה, אם משום שלא רצו לערב את חייליהם בכך, ואם משום שהעריכו כי השוטרים יבצעו אותה ביעילות רבה יותר. לראיה, תת־מרשל אוויר ריצ'רד פירס (Peirce), שפיקד על כוחות הצבא בארץ עד ספטמבר 1936,⁸² כתב: "לכאורה נועדו חיפושים אלה למצוא נשק ומבוקשים; למעשה, השיטות שאומצו על ידי השוטרים, במתווה של שיטות תורכיות דומות, היו [פעולות] עונשין ויעילות".⁸³ לימים, עם ההחמרה במצב הביטחוני, ביצעו החיילים בעצמם את החיפוש בעזרת שוטר או שניים, ששימשו מתורגמנים וחוקרים.⁸⁴ במקרים אחרים סייעו שוטרים ליחידות הצבא להשיג את מטרתן, באמצעות הקניית יכולות שלא היו ברשותן. להבדיל מחיילים, שהוצבו בארץ לתקופות קצרות יחסית, הכירו הן השוטרים הבריטים הוותיקים והן השוטרים המקומיים היטב את המקום, את התושבים ואת מנהגיהם. משום כך שימשו שוטרים מורי דרך ומתורגמנים, סייעו לאתר ערבים חשודים

80 Lessons of the Arab Rebellion in Palestine, לעיל ה"ש 5, בעמ' 120.
81 The Development of the Palestine Police Force Under Military Control, לעיל ה"ש 4, בעמ' 7-8.
82 תת־מרשל אוויר (Air Vice-Marshal) היא דרגה בחיל האוויר המלכותי, המקבילה לדרגת אלוף בצה"ל.
83 Abridged Despatch, לעיל ה"ש 72, בעמ' 8-9.
84 THE KING'S ROYAL RIFLE CORPS CHRONICLE 177 (1936); IRISH GUARDS OLD COMRADES' ASSOCIATION JOURNAL 22, (1938).

ואספו מידע במבצעי הצבא.⁸⁵ דוגמה אחרת לכך הייתה השימוש בכלבי גישוש משטרתיים; אלה הובילו את הכוחות ממקום שנערכה בו התקפה אל המקום שהאמינו כי ממנו יצאו המתקוממים.⁸⁶ בשלהי המרד אף סופחו אנשי בולשת בריטים למוצבים צבאיים, שהוקמו באזורים המאוכלסים בערכים. יש להניח כי דבר זה נועד לאפשר ליחידות השונות לאסוף מידע על סביבתן ולחזק בכך את השליטה באזור.⁸⁷

3. משימות ביטחון שוטף

התקפותיהם הרבות של המורדים על תושבי הארץ, על מתקנים ועל תשתיות חייבה את המשטרה להשקיע מאמץ רב במשימות ביטחוניות, במטרה לסכלן. עם משימות אלה אפשר למנות סיורים לאורך הדרכים הראשיות, ליווי שיירות אזרחיות, שמירה על משרדי ממשלה והגנה על מסילות הרכבת.

אחד המאפיינים הבולטים של פעולת הקבוצות החמושות, בזמן המרד כולו, היה התקפה על התנועה היהודית והבריטית בדרכים. משום כך ב־24 אפריל 1936 הורה הצבא לתנועה יהודית אזרחית לנוע בשיירות, ואלה קיבלו ליווי חמוש.⁸⁸ בשנת 1936 השתתפו שוטרים בליווי השיירות, עם חיילים.⁸⁹ בשנת 1938 עברה האחריות לליווי תנועה אזרחית לידי המשטרה, וזו הפעילה לשם כך את שוטריה הבריטים, לצד נוטרים יהודים.⁹⁰ נוסף על כך, סיירו מכוניות משטרה לאורך הדרכים הראשיות, כדי למנוע מארכים, הטמנת מוקשים או חבלה בקווי הטלגרף שלאורכן. סיורים אלה נערכו ביום ובלילה ונחשבו לא יעילים, גם בעיני אלה שביצעו אותם. לדוגמה, בזמן המרד פרסם ביטאון המשטרה מאמר, ובו תיאר שוטר בריטי, בגוף שלישי, את חוויותיו והרגשותיו בעת סיור לילי שערך באזור חברון בחורף 1938: "הוא חיך לעצמו בעגמומיות בעת שחשב על האמירה הישנה, 'מניעה טובה מתרופה'. מניעה? סיכוי קלוש לכך. בלתי־אפשרי לסייר לאורך כל הכביש בעת ובעונה אחת". פרסום הדברים בזמן אמת, בכתב עת של המשטרה, מעיד כי רגשות המחבר נחשבו מייצגים, או לכל הפחות לא חריגים.⁹¹

פיקוד הצבא התנגד בדרך כלל להפעלת שוטרים במשימות כאלה, שביצעו בו בזמן יחידותיו שלו, באותם המקומות – מתוך העדפה לרכז את השוטרים במשימות שמירה על הסדר בערים, שהצבא העדיף שלא לעסוק בהן. קשה לקבוע מה הניע את המשטרה להמשיך לפעול כך. מחברי קובץ לקחי הצבא לשנת 1936 הניחו כי הסיבות לכך היו המסורת והאתוס

The Lincolnshire Regiment Second Battalion: On Special Service in Malta and Palestine, 19th September 1935 - 20th December 1936 (November 20, 2019) <http://www.thelincolnshireregiment.org/malta+palestine.shtml>; THE HAMPSHIRE REGIMENT JOURNAL 8, 241 (1937)

POLICE REPORT 1936, לעיל ה"ש 70, בעמ' 30-31. 86

HIGHLAND LIGHT INFANTRY CHRONICLE 2, 110 (1939) 87

שמואל שבשינסקי "ירושלים – חיפה" אגד 7, 16 (1937). 88

"מכוניות־יריה למשטרה" דאר היום 3.6.1936, 4. 89

לדוגמה ראו "שיירת מכוניות הותקפה בסיבוב אבוכיב" הַבְּקָר 27.3.1938, 1; "קרב קשה בדרך ירושלים-יריחו" דבר 18.9.1938, 1; "התפוצצות מוקש תחת שיירת חניתה" הַצֶּפֶה 1.8.1938, 1.

G.A.H., *Patrol* (1938), 8:2 THE PALESTINE POLICE MAGAZINE 14, (1939) 91

הצבאים למחצה של הסקציה הבריטית, שהביאו אותם להעדיף משימות קרביות, נגד אויב ברור, מתפקידים מורכבים יותר, מול אוכלוסייה לא חמושה.⁹² באפריל 1937 נוספה למשטרה משימת ביטחון חדשה: הגנה על גבול הצפון. יחידת משטרה חדשה – מרחב הספר הצפוני (Northern Frontier Division) – הוקמה לאורך גבול הלכנון כדי למנוע הגירה לא חוקית, הברחת אמצעי לחימה ואת המעבר של מורדים אל ארץ ישראל ואל שטחי המנדט הצרפתי.⁹³ רוב השוטרים במרחב הספר הצפוני היו חיילים משוחררים בריטים שהתגייסו במיוחד ליחידה, ולצידם שירתו שוטרים יהודים וערכים. תפקידם היה לסייר במכוניות חמושות לאורך הגבול, בין ראס א-נקורה לנבי יושע. בארבעת החודשים הראשונים פיקחו השוטרים גם על עבודת סלילת כביש הביטחון והקמת מבני התחנות, שביצעו אסירים ערבים.⁹⁴ בקיץ 1938 הקימה חברת סולל בונה את גדר הצפון, לפי המלצתו של טגארט. לאחר השלמתה כללה שגרת הפעילות בגבול הצפון שמירה של השוטרים במצודות על קטעים מהגבול, לצד סיורים ממונעים של שוטרים וחיילים, כיום ובליילה.⁹⁵

4. שינויים ארגוניים במענה לאתגרי המרד

האתגרים שהציבו המתקוממים, לצד כישלונה של המשטרה לפעול פעולה ממוקדת ויעילה נגדם, הביאו לעריכת שינויים במשטרה עוד בזמן המרד. מספרם הכללי של השוטרים גדל מאוד – מ-3,014 בסוף 1936 ל-5,508 בסוף 1938. שינוי זה לא היה מספרי בלבד, ונלווה לו מהפך בהרכב כוח האדם בארגון: מספר השוטרים הבריטים (3,092) גדל פי שלושה, והם היו לרוב במשטרה. בו בזמן גדל גם מספרם של הערכים הנוצרים ושל היהודים במשטרה, ל-810 ו-740, בהתאמה. מספר השוטרים המוסלמים נותר קבוע כמעט (1,231), אך שיעורם בארגון קטן מאוד, מכ-40 אחוזים לכ-22 אחוזים.⁹⁶ הגורם העיקרי לכך היה חששם של מפקדי המשטרה, שיידון להלך, כי השוטרים הערכים המוסלמים יתגלו כלא מהימנים.

המלצותיהם של טגארט ופטרי, מומחים לענייני שיטור ומודיעין שהוזמנו ליעץ בדבר הדרכים לשיפור תפקוד המשטרה, הביאו לעריכת התאמות בבולשת. מספר השוטרים ביחידה גדל פי שבעה, מ-65 אנשים ל-473. עיקר הגידול חל במספר הבריטים – משבעה בשנת 1937, ל-236 בסוף 1938. רוב המצטרפים החדשים הוצבו ביחידות הבולשת החדשות, שנוסדו בכל אחד ממחוזות המשטרה (District CID).⁹⁷ שינוי אחר היה הקמתו של מדור חדש בבולשת (Section H, Port & Marine), שנועד לעסוק בפיקוח על הנכנסים לארץ

- 92 *Lessons of the Arab Rebellion in Palestine*, לעיל ה"ש 5, בעמ' 116.
- 93 HORNE, A JOB WELL DONE, לעיל ה"ש 35, בעמ' 482; THE PALESTINE POLICE FORCE ANNUAL ADMINISTRATIVE REPORT 28-29 (1937) (להלן: POLICE REPORT 1937).
- 94 HORNE, שם, בעמ' 483-485; POLICE REPORT 1937, לעיל ה"ש 93, בעמ' 13.
- 95 גר קרויזר "הקמת גדר הצפון במרד הערבי ושאלת כישלונה: בחינה מחודשת" קתדרה 120, 201, 218-220 (2006); QUIS SEPARABIT: THE REGIMENTAL JOURNAL OF THE ROYAL ULSTER RIFLES 2, 124-125 (1938).
- 96 THE PALESTINE POLICE FORCE ANNUAL ADMINISTRATIVE REPORT 2 (1938) (להלן: POLICE REPORT 1938).
- 97 POLICE REPORT 1937, לעיל ה"ש 93, בעמ' 1; POLICE REPORT 1938, שם, בעמ' 25-26.

ולמנוע את כניסתם של אנשים לא מורשים ושל אמצעי לחימה.⁹⁸ חידוש אחר היה הכשרתם של אנשי הבולשת לטיפול במטעני חבלה מסוגים שונים, בקורס ראשון מסוגו, שנערך ביולי 1938.⁹⁹ לבסוף מונה לבולשת מפקד חדש – ארתור פרדריק ג'יילס (Giles), קצין משטרה קולוניאלי ותיק, בעל שליטה בשפה הערבית וניסיון עשיר בתחום המודיעין.¹⁰⁰ כאמור, השינוי הדרמטי ביותר אירע ב־12 בספטמבר 1938. בעקבות גל התקפות על תחנות משטרה, אשר שוטרים ערבים נחשדו כי השתתפו בהן, הורה הנציב העליון למפקח הכללי של המשטרה לפעול לפי מרותו של מפקד כוחות הצבא בארץ.¹⁰¹ בעקבות זאת ביצע הפיקוד כמה פעולות: השוטרים הערבים פורקו מנשקם, ומי מהם שנחשד בסיוע למרד פוטר מייד; השוטרים הבריטים רוכזו ברובם בערים המעורבות הגדולות ירושלים, חיפה ויפו, כדי שיוכלו להגיב במהירות להתקפות בהן; הורחב גיוסם של נוטרים; וחוזקה ההגנה על מתקני הממשלה והמשטרה, ובפרט על אתרים שאוחסנו בהם אמצעי לחימה.¹⁰² לא ניתן להתעלם מכך שסגנון הצעדים אשר ננקטו וגם עריכתם בפתאומיות ובאופן חד-צדדי העידו על אובדן אמון במשטרה בכלל ובשוטרים הערבים בפרט.

הגורמים שהשפיעו על תפקוד המשטרה במרד

במקורות העוסקים בפעילות המשטרה במרד הערבי, אם חוברו במהלכו או אחריו, מצוינים שלושה גורמים שתרמו לתפקודה הלקוי: ספקות בנוגע למהימנותם של השוטרים הערבים, הפגיעה בשוטרים ורמתם המקצועית של השוטרים הבריטים.

1. מהימנות השוטרים הערבים

נושא חוזר ונשנה במקורות הוא החשש שמא יבגדו השוטרים הערבים במעסיקם או לכל הפחות ימנעו מלמלא את תפקידם כיאות. היה לחשש זה על מה להתבסס: באירועים האלימים של שנת 1929, וגם כאלה שאירעו בשנים 1920 ו־1921, התברר לבריטים כי אינם יכולים לסמוך על תפקודם של השוטרים המקומיים, ערבים ויהודים כאחד, בזמן התפרצות של אלימות בין-עדתית.¹⁰³

98 ש.ם.
 99 First Course of Instruction on Bombs C.I.D. Jerusalem, Tegart Papers Box 1 File 4 at Middle East Center Archive St Antony's College, Oxford
 100 חרובי הבולשת חוקרת, לעיל ה"ש 44, בעמ' 130-131.
 101 אייל האינתיפאדה הראשונה, לעיל ה"ש 11, בעמ' 401.
 102 The Development of the Palestine Police Force Under Military Control, לעיל ה"ש 4, בעמ' 6-7.
 103 DAVID JOHN CLARK, THE COLONIAL POLICE AND ANTI-TERRORISM: BENGAL 1930-1936, PALESTINE 1937-1947, AND CYPRUS 1955-1959, 140 (Research Thesis submitted for the Degree of Doctor of Philosophy, Oxford University, 1978)

במאי 1936, זמן קצר לאחר תחילת האירועים האלימים, פרצו כמה קטטות בין שוטרים ערבים ובין שוטרים יהודים.¹⁰⁴ תקריות אלה ואחרות הביאו את מפקד הצבא פיירס לדווח כי ב-1 ביוני הודיע לו המפקד ל: "תקריות חמורות מתרחשות במגורי השוטרים בירושלים ובשכם, המסתכמות בסירוב השוטרים הארץ-ישראלים לכבד את תפקידם" וכן כי הוא (המפקד ל) אינו סומך על נאמנותם של השוטרים המקומיים. הצבא נדרש להיערך לאפשרות שהשוטרים הערבים יצטרפו לשביתה הכללית או אף יערכו לצד המורדים על כלי נשקם.¹⁰⁵ השוטרים הערבים לא ערקו וגם לא התפטרו בהמוניהם. עם זאת, כדי למנוע סכנה למרד בקרבם, הפסיק פיקוד המשטרה את השתתפותם של שוטרים ערבים במשימות ביטחוניות. מאותו שלב ואילך מילאו שוטרים ערבים, למעט חריגים שהוכיחו את נאמנותם, תפקידי משטרה שגרתיים בלבד.¹⁰⁶ נראה כי ארבע דרכים עיקריות אפיינו את התנהגות השוטרים הערבים במרד. רובם נקטו "שביתה איטלקית", מילאו את תפקידיהם השגרתיים ללא הנעה יתרה ונמנעו מכל פעולה שהייתה עשויה להיתפס בעיני המורדים כבגידה. דבר זה השפיע מאוד על איסוף המודיעין, שעד אז היה תלוי בעבודתם של השוטרים הערבים. בסיכום הלקחים לשנת 1936, ציין המחבר, קצין צבא: "חלק מהתחנות באזורים הכפריים (הערביים) צוידו במכשיר אלחוטי, ונמצאו במקום מצוין לאיסוף מידע על קבוצות חמושות, אך [...] דבר לא הגיע".¹⁰⁷

במקרים אחרים נכנעו שוטרים ערבים למורדים ללא מאבק ומסרו לידיהם את כלי הנשק שלהם. לדוגמה, ב-30 במאי 1936 תקפה קבוצה חמושה את נקודת המשטרה בכפר מג'דל יאבא, ששהו בה באותה העת שוטרים ערבים בלבד.¹⁰⁸ למוחרת דיווחו השוטרים כי תקפו אותם 150 מורדים והם נאלצו לפנות את הנקודה לאחר שאזלה תחמושתם. המורדים לקחו את כלי הנשק שנותרו במקום ונסוגו.¹⁰⁹ תיאור זה מעלה בקורא את החשד כי השוטרים הערבים שיתפו פעולה עם המורדים וכי ייתכן שקרב היריות היה תכסיס אשר נועד להפגין את כוחם של המתקוממים מצד אחד ואת מילוי חובתם של השוטרים מצד אחר. גם התנהגותם של השוטרים הערבים בזמן ההתקפה על משטרת באר שבע, שתיארתי בתחילת המאמר, מעוררת חשד דומה. "איין ספק", נקבע בדוח צבאי, "שהם (שוטרים ערבים) מסרו כלי נשק למורדים, במקרים רבים ללא כל התנגדות".¹¹⁰

104 "שוטר ערבי הכה את חברו היהודי" דבר 12.5.1936, 2 בתוספת הערב; "בבית הספר לשוטרים" דבר 19.5.1936, 5.

105 Abridged Despatch, לעיל ה"ש 72, בעמ' 32.

106 Lessons of the Arab Rebellion in Palestine, לעיל ה"ש 5, בעמ' 13.

107 שם, בעמ' 117.

108 הכפר מג'דל יאבא נמצא צמוד לשרידי מצודה עות'מאנית גדולה, כשישה קילומטרים ממזרח לפתח תקווה. כיום נמצא במקום האתר ההיסטורי מגדל צדק.

109 Resume of Operations During Present Disturbances in Palestine – 17th May to 13th June, 1936, 11 at The National Archives AIR 2/1832.

110 The Development of the Palestine Police Force Under Military Control, לעיל ה"ש 4, בעמ' 5.

שוטרים אחרים, שהזדהו עם המאבק הלאומי הערבי, תמכו במרד תמיכה פעילה. מעטים מהם, כך נראה, ערקו מהשירות והצטרפו לקבוצות החמושות.¹¹¹ אחד מהם, שוטר בשם פאיז נימר, אף פרסם בדצמבר 1938 כרוז, ובו קרא לעמיתיו לשעבר לעשות כמותו:

אני גאה ללבוש את גלימת הכבוד והג'יהאד הקדוש במקום מדי המשטרה. עתה, בשעה מבורכת זו, אני קורא לכם בשם הג'יהאד הקדוש והעריביות ללכת בעקבות חברכם, שהיה אחד מכם, ואני קורא לכם להפסיק להיות חלק מכוח, הלווחם נגד הארץ תחת שליטת המנדט האנגלוציוני.¹¹²

ערבים אחרים המשיכו לשרת, ובתוך כך סייעו למורדים. נראה כי מערך המודיעין של הקבוצות החמושות התבסס במידה רבה על שוטרים ערבים. אלה מסרו ידיעות שהגיעו לידיהם על אודות פעולות מתוכננות של כוחות הביטחון, זהותם של מודיעים, מקום האחסון של כלי נשק ותחמושת, וכיוצא באלה.¹¹³ היו גם כאלה שגנבו מהמשטרה כלי נשק, תחמושת ומדים עבור המורדים.¹¹⁴

בקבוצה השלישית היו שוטרים ערבים שהמשיכו לשרת בנאמנות. מהם היו קצינים בדרגות בכירות יחסית, כמו פאיז ביי אל-אדריסי, שמונה למפקד מרחב הספר המזרחי, או קצין החקירות חלים באסטה, שנרצח בשל כך באפריל 1937.¹¹⁵ אך גם בין השוטרים הזוטרים היו כאלה שהמשיכו לבצע את תפקידם ואף שמרו על יחסים טובים עם יהודים. קרל זינגר, ששירת כנוטר באזור נהלל, סיפר על שוטר בשם אחמד ג'אבר, שמילא את תפקידו במסירות אשר לא נפלה מזו של השוטרים היהודים.¹¹⁶ קלמן ריבק, שוטר יהודי, סיפר לימים כיצד הציל חברו מוחמד עבדאללה מחמור את חייו בזמן שירותם בירושלים:

יצאתי בדרכי לכותל עם שוטר אנגלי, בשם רובינסון [...] לפתע ראיתי את עבדאללה נבולסי, שוטר מתחנת המשטרה הערבית, שהיה בידדות אתי, רץ לאורך המדרגות שידרו משער המוגרבים, לכיוון הכותל, עם אקדח ביד, כשהוא צועק: "קלמן, תברח, 5000 ערבים יוצאים מהמסגדים ומתכוונים לרצוח כל מי שנמצא ליד הכותל".¹¹⁷

- 111 על פי דוחות המשטרה, בשנים 1936–1938 ערקו מהשירות שישה שוטרים מהסקציה הארץ-ישראלית, ללא ציון שיוכם הדתי. ראו POLICE REPORT 1938, לעיל ה"ש 96, בעמ' 3.
- 112 ATTACHMENT TO THE INTELLIGENCE SUMMARY No. 88/38, at CZA S25/22732.
- 113 SONIA FATHI EL-NIMR, THE ARAB REVOLT OF 1936-1939 IN PALESTINE A STUDY BASED ON ORAL SOURCES 166 (1990).
- 114 שם, בעמ' 150.
- 115 מרחב הספר המזרחי (Eastern Frontier Division) הוקם באמצע יוני 1938 ונועד למנוע הסתננות והברחה באזור עמק הירדן. רוב המשרתים בו היו שוטרים ערבים. היחידה פורקה באוקטובר של אותה השנה, לאחר העברת המשטרה לשליטה צבאית. ראו למשל: POLICE REPORT 1938, לעיל ה"ש 96, בעמ' 14.
- 116 מזכרונות השוטרים היהודיים במשטרת פלשתינה (א"י) כרך ג 7 (אלה וקלמן רביב עורכים (1989) (ההדגשה במקור).
- 117 שם, בעמ' 12.

לדברי ריבק, עבדאללה נותר עמו ועם רובניסון וסייע להם לעמוד מול המתפרעים במשך כמה שעות. באותו הלילה רצחו מורדים את עבדאללה והשליכו את גופתו מחוץ לחומות העיר העתיקה.¹¹⁸

2. פגיעה בשוטרים הערבים

על נכונותם של השוטרים הערבים למלא את תפקידיהם השפיעה גם הסכנה שנשקפה להם בשל כך. מתחילת המרד היו אנשי משטרה בכלל והערבים מהם בפרט מטרה מיוחדת עבור המתקוממים. המורדים שאפו לסלק את המשטרה מקרב האוכלוסייה, ובכך לפגוע ביכולת השלטון לאסוף מידע וגם בהכשר שלו בעיני התושבים.¹¹⁹

חייהם של אנשי משטרה בכלל ושל הערבים מהם בפרט היו בסכנה מתמדת. בין 19 באפריל 1936 ל-31 בדצמבר 1939 הרגו מתקוממים 139 שוטרים ופצעו 130 אחרים. 96 מבין הנרצחים היו ערבים, לעומת 33 בריטים ועשרה יהודים.¹²⁰ רובם המכריע של השוטרים הערבים נרצחו ברחוב בירי מטווח קצר או שנחטפו מבתיהם בידי קבוצה חמושה, וזו הוציאה אותם להורג לאחר משפט שדה. לדוגמה, בסוף 1938 דיווחה המשטרה כי 27 שוטרים ערבים נפלו קורבן להתנקשות ושישה אחרים נחטפו. גופותיהם של שניים מהחטופים נמצאו, וההערכה הייתה כי גם הארבעה האחרים נהרגו בידי המורדים.¹²¹

לעיתים קדמו איומים להתקפה: לדוגמה, בסוף 1938 שלח מפקד קבוצה חמושה באזור ביסאן מכתב לשוטר בשם פהד טלאל, ובו הזהיר אותו שלא יעבור לשרת בבולשת. “אם לא [תמנע מכך], מפקדת המרד תדון אותך למוות וגזר דין זה יוצא לפועל”, כתב ראש הקבוצה.¹²² מספר השוטרים הערבים שנפגעו בידי המורדים הוא כעשירית (9.6 אחוזים) מכלל השוטרים הערבים ששירתו בשנת 1936. אפשר לשער כי הצלחתם של המתקוממים לפגוע רבים מבין השוטרים הללו השפיעה על נכונותם של שאר השוטרים הערבים למלא את

118 פרטי סיפורו של ריבק אינם ברורים לגמרי. אין ציון למועד האירוע, אך שוטר ערבי בשם מחמד עבאללה מחמוד נרצח בידי מתקוממים ביום שבת, 17.9.1938, וגופתו נמצאה סמוך לחומות העיר העתיקה (ככל הנראה השוטר הערבי היחיד שכך אירע לו). עם זאת, אין במקורות אזכור למהומה רבת-משתתפים ביום שקדם לכך (מהומות כאלה אפיינו את ראשית המרד, אפריל-אוגוסט 1936, יותר מאשר תקופות אחרות בו). ייתכן שריבק עירב בזיכרונו שני אירועים נפרדים: המהומה שבה ניצל על ידי השוטר הערבי; ורציחתו של אותו השוטר. כך או כך, הסיפור מעיד שהיו שוטרים ערבים שפעלו כמצופה מהם בזמן המרד. ראו שם, בעמ' 13; “נהרג שוטר ערבי” דבר 18.9.1938, 3.

119 HUGH J. SIMSON, BRITISH RULE, AND REBELLION 44-47 (1937) (להלן: SIMSON, BRITISH RULE).

120 שטרית המלחמה הקטנה, לעיל ה"ש 60, בעמ' 268.

121 POLICE REPORT 1938, לעיל ה"ש 96, בעמ' 4-6.

122 אין במקורות אזכור למותו של שוטר בשם זה, ולפיכך האיום, ככל הנראה, לא יצא אל הפועל. ראו “מסמכים שנתפסו בבית יהודי הרוס בביסאן” 29.12.1938, בארכיון תולדות ההגנה /8 כללי/1.

תפקידם ביעילות.¹²³ סיכם זאת היטב השוטר הבריטי תומס ניומן, ששירת בארץ בזמן המרד: "השוטרים הערבים סבלו מאוד. היו כל מני איומים והאשמות, נגדם או נגד בני משפחותיהם. נאמנות השוטרים הערבים נמתחה לקצה. אני חושב שהם מילאו את תפקידם באופן נפלא ורבים מהם סבלו מכך באופן נוראי. הרבה מהם נהרגו!"¹²⁴

3. מקצועיות לקויה של השוטרים הבריטים

השוטרים הבריטים נחשבו העידית של הארגון. הממשלה ראתה בהם את לוז המשטרה, הגורם היחיד שעל נאמנותו יכלה לסמוך ללא עוררין בשעת משבר. בשל כך הם נהנו מתנאי העסקה ושירות טובים, ממעמד בכיר ומיחס מועדף לעומת מקביליהם המקומיים. משום כך מפתיע אולי לגלות כי כמה מקורות ראשוניים מציינים כי תפקודם של השוטרים הבריטים בזמן המרד היה אחד הגורמים שפגם ביכולתו של הארגון כולו למלא את משימותיו. המרד הביא להרחבה ניכרת של הסקציה הבריטית, בשיעור ניכר מעבר לגידול שחל במספר השוטרים המקומיים. בפרוץ המאורעות היו במשטרה 750 בריטים, 26.1 אחוזים מכלל המשטרים, ואילו בסוף 1939 היו בה 2,965, 55.2 אחוזים מכלל השוטרים.¹²⁵ התוספת העיקרית הייתה בשנת 1938, אז גייסה המשטרה 1,177 שוטרים בריטים, מספר זהה כמעט לזה ששירתו בה בתחילת השנה (1,171).¹²⁶

השוטרים החדשים גויסו מקרב האוכלוסייה בבריטניה.¹²⁷ מודעות הגיוס שפורסמו בעיתונים הבריטים מרמזות כי הצורך לגייס מספר גדול של שוטרים בזמן קצר הביא להנמכת דרישות הסף לגיוס. בשנים כתיקונן, וגם בשנתיים הראשונות למרד, היו המועמדים לגיוס צריכים להיות גברים רווקים, בני 20–25 ובגובה מזערי של 1.75 מטר (5'9"). מי שביקש להתגייס למשטרה נדרש להתחייב לשירות של שלוש שנים בארץ ישראל.¹²⁸ להבדיל מכך, בשנת 1938 ירד הגובה המזערי לגיוס ל-1.70 מטר (5'7"), הגיל המרבי עלה ל-35, והמועמדים

123 בתחילת 1936 שירתו במשטרת המנדט 1,465 שוטרים ערבים. ראו POLICE REPORT 1935, לעיל ה"ש 30, בעמ' 5.

124 Interview with Thomas Newman, 10.3.1990, at Imperial War Museum Sound Archive, London, 11577.

125 CASPI, POLICING THE HOLY LAND, לעיל ה"ש 19, בעמ' 118.

126 Report by his Majesty's Government in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the Council of the League of Nations on the Administration of Palestine and Trans-Jordan for the Year 1938, in PALESTINE AND TRANSJORDAN ADMINISTRATION REPORTS, 1918-1948, VOLUME 7, 1937-1938, 551 (R. Jarman Ed., 1995); POLICE REPORT 1937, לעיל ה"ש 93, בעמ' 2.

127 הבחירה לגייס שוטרים חדשים, ולא להעביר שוטרים מנוסים ממושבות אחרות, נבעה מחוץ ההעסקה של השוטרים; נקבע בהם כי הם עובדים עבור ממשלת בריטניה המקומית. העברת שוטרים בין מושבות נעשתה בדרך כלל כדי למלא תפקידים מקצועיים מסוימים – תפקידי ניהול או פיקוד – או כדי לאפשר לשוטרים ותיקים להתקדם בדרגה והותנתה בהסכמת השוטר המסוים.

128 Situations Vacant, Western Morning News and Daily Gazette, 13.5.1936, 2; General, Hull Daily Mail 24.11.1933, 17.

נדרשו להתחייב לשירות של שנתיים ימים בלבד.¹²⁹ אפשר להניח, אף שהדבר לא פורט במודעות, כי המגייסים התפשרו על תכונות אחרות, בשל הצורך לקבל לשירות אנשים רבים בפרק זמן קצר. מעיד על כך מחקר על אודות חיילים משוחררים אירים, שהתגייסו למשטרה בתקופת המרד הערבי (יש להניח כי רובם בשנת 1938). יותר ממחציתם היו מוכטלים, ורבים מהם ציינו "רשלנות" או "עצלנות" (Slackness at work) כעילת הפיטורין ממקום עיסוקם הקודם. רובם היו בעלי השכלה בסיסית בלבד, וצירופם למשטרה הוריד את רמת ההשכלה הממוצעת בקרב השוטרים.¹³⁰

עוד הבדל בתנאי הסף לגיוס, שפורסם ב־1938, מעיד על מהות התפקיד שציפה לשוטרים בארץ ישראל. שלא כמודעות בשנים קודמות, אשר לא התייחסו לניסיון צבאי, קבע משרד הגיוס כי רק חיילים לשעבר ששירתו ביחידות לוחמות רשאים להגיש מועמדות.¹³¹ לאחר שהגיעו השוטרים החדשים לארץ ישראל הם קיבלו הכשרה בסיסית בלבד לפני שהציבו אותם ביחידות. התוצאה: אנשים שייתכן כי לא היו צריכים להתקבל למשטרה מלכתחילה החלו למלא את תפקידם בלי שהכירו את מקצוע השיטור. שוטרים חדשים ולא מקצועיים אלה היו בתחילת 1939 רוב גדול בקרב בעלי הדרגות הזוטרות בסקציה הבריטית ומחצית מכלל המשרתים בה. עדות לכך שבעיני פיקוד המשטרה היה מצב זה בעייתי אפשר למצוא בחוזר מ־20 בפברואר 1939, שעניינו הנחיות בנוגע לעריכת סוירים רגליים בערים. סגן המפקד אלברט קינגסלי-הית' (Kingsley-Heath), מחבר המסמך, חתם בהנחיה: "על כל הקצינים, מפקחים, מש"קים ורבי-שוטרים להבין, כי עיקר הכוח מורכב כיום מאנשים בעלי הכשרה מעטה מאוד בתפקידי משטרה ושאינם מכירים את תושבי הארץ ולשוונתיהם". קינגסלי-הית' קרא למפקדים להדריך את השוטרים החדשים בכל משימה ולוודא כי הם מבינים את הנדרש מהם.¹³²

בדוחות השנתיים של משטרת המנדט אפשר למצוא עדות אפשרית לכך כי השוטרים החדשים לא מילאו היטב את תפקידיהם. בכל שנה פרסמה המשטרה נתונים שונים העוסקים במשרתים בה, ובכלל זה מספר השוטרים שנענשו בשל עבירות משמעת. נראה כי בתקופת המרד עלה עלייה ניכרת מספר השוטרים הבריטים שנענשו, לעומת השנתיים שקדמו למרד. גידול חריג במיוחד, כ־180 אחוזים, נרשם בשנת 1938, שאז נענשו 280 שוטרים, לעומת 149 בשנה שקדמה לה.¹³³ בו בזמן עלה מספרם של השוטרים הבריטים שפוטרו בשל התנהגות לא הולמת (Misconduct): מ־11 ב־1937 ו־12 ב־1936 – ל־25 בשנת 1938.¹³⁴ הזינוק במספר הנענשים והמפוטרים, בד בבד עם הנמכת הדרישות לגיוס והיעדר הכשרה מקצועית ראויה של השוטרים החדשים, מאפשר להניח כי רבים מאלה שנענשו היו

Situations Vacant, WESTERN MORNING NEWS AND DAILY GAZETTE, 19.9.1938, 2 129

GANNON, THE IRISH IMPERIAL SERVICE 130
בעמ' 69-71.

131 היחידות שצוינו במודעה הן: פרשים, חיל התותחנים, המשמר המלכותי וחיל הרגלים. Situations

.Vacant (Continued) The Scotsman, 14.11.1938, 1

Urban Patrols, 20.2.1939 at King's College Liddell-Hart Centre of Military Archives 132

.O'Connor 2/4

133 מספר השוטרים הבריטים שנענשו: 99 בשנת 1934, 85 ב־1935, 121 ב־1936, 149 ב־1937

ו־280 ב־1938. ראו POLICE REPORT 1938, לעיל ה"ש 96, בעמ' 7.

134 בשנת 1934 פוטרו 17 שוטרים, ובי־1935 – שמונה. ראו שם.

מגויסים חדשים, שלא עמדו במצופה מהם, אף שבדוחות אין שום התייחסות לזהותם של השוטרים שנענשו (פרט להיותם בריטים) או למשך שירותם הקודם. לכל הפחות, תכיפותה הגוברת של הענישה מעידה כי המפקדים במשטרה הרגישו ירידה באופן שמילאו השוטרים הבריטים את תפקידם.

נתונים אלה מתיישבים עם תפיסת פיקוד הצבא את המשטרה. על פי דוח צבאי, הסקציה הבריטית סבלה בשנת 1938 ממשבר. השוטרים הבריטים, נכתב, "הועבדו יתר על המידה, היו עייפים וחסרי רוח לחימה". בשל כך היו מקרים שבהם השוטרים הבריטים "סירבו בהחלט למלא אחר פקודות". את האשמה בכך תלה המחבר (קצין צבא ששמו לא נזכר) בפיקוד המשטרה. ניהול כושל והיעדר מנהיגות מצד הקצינים הבכירים, נטען בדוח, גרמו לשוטרים לא לתפקד. הפיקוד הוסיף חטא על פשע בכך שנמנע מלהעניש את השוטרים הסרבנים, כנדרש.¹³⁵ מעניין לציין כי הטענה אשר לפיה התייחסה המשטרה בקלות ראש לעבירות משמעת עומדת בסתירה לגידול הניכר במספר השוטרים שנענשו בידי מפקדיהם בתקופה זו. הרמזים החזקים ביותר לקיומן של בעיות משמעת חמורות בסקציה הבריטית קשורים במקרים ששוטרים בריטים רצחו תושבים ערבים, שלא בעת לחימה. שלושה מקרים, שתיעוד בנוגע אליהם שרד, ישמשו דוגמאות לכך. ב-26 במאי 1938 פשטו שוטרים אנגלים על בית בסמוך לכפר מסכה שבשרון, ששהו בו מתקוממים.¹³⁶ במבצע נהרגו שוטר אנגלי ושישה מתקוממים ערבים חמושים שהיו במקום. ככל הנראה הרגו השוטרים שלושה מהמורדים לאחר שאלה נכנעו.¹³⁷ למוחרת לפנות בוקר נכנסו למסכה חמישה שוטרים אנגלים, הוציאו שבעה מנכבדי הכפר מבתיהם וירו בהם מטוח קצר. ארבעה מהערבים נהרגו במקום, ושלושה אחרים נפצעו.¹³⁸ הפרשה הגיעה לידיעת הפיקוד הבכיר והסתיימה בלי שננקטו כל צעדים רשמיים. לאחר התייעצות בנושא, שנערכה בספטמבר בין המפקח הכללי לנציב העליון ולשר המושבות, כינס המפקח הכללי את חמשת השוטרים והציע להם לפרוש מרצונם מהשירות.¹³⁹ אירוע אחר התרחש ביפו ב-24 באוקטובר 1938; ארבעה שוטרים בריטים ירו בעציר ערבי כפות. על פי עדויות עוברי אורח, השוטרים השליכו את העציר ממכונית וניסו לגרום לו להתרחק מהם בריצה, כדי שיוכלו לטעון כי הלה ניסה להימלט מהם. מקרה זה היה חריג משום שהשוטרים נשפטו, ואחד מהם הורשע ונדון למאסר בעקבות התעקשותו של

135 The Development of the Palestine Police Force Under Military Control, לעיל ה"ש 4, בעמ' 3-4.

136 כיום בשטח הישובים רמת הכובש ומשמרת.

137 Street Letters Home 29.5.1938 at King's College Liddell-Hart Centre of Military Archives; C.I.D. Bulletin NO: 121/38, 27.5.1938 at Tegart Papers Box 1 File 1, Middle East Center Archive St Antony's College, Oxford

138 הצבא דיווח כי המקרה היה רצח בידי מורדים, כנקמה על הסגרת חבריהם לידי המשטרה ביום הקודם. טענה זו פורסמה גם בעיתונים בעברית. מנגד, עיתונים ערביים טענו כי הרג התושבים בוצע בידי שוטרים ונוטרים יהודים. Summary of Intelligence - Palestine and Transjordan, "לרצח הערבים בכפר מיסכה" הצפפה 1, 29.5.1938; "אמאם אלבלויס: חאדת' מסכה ושהאדת אהל אלקריה" (מול המשטרה: תקרית מסכה ועדות אנשי הכפר) א-דיפע 1, 30.5.1938.

139 Conduct of Police: Miska Case, at The National Archives, CO 733/371/3

פקיד המנהל אוברי ליס (Lees).¹⁴⁰ אלה הם ככל הנראה אנשי הביטחון הבריטים היחידים שהועמדו לדין בזמן המרד באשמת פגיעה במי שלא היו לוחמים. המקרה השלישי קרה ב-15 ביוני 1939. אנשי בולשת שפשטו על בית החולים דג'אני ביפו ירו למוות מטווח קצר באחד המאושפזים, ערבי בן עשרים, תושב הכפר שיח' מוניס. לדברי מפקד המחוז, השוטרים פעלו על סמך מידע שגוי כי אותו מאושפז היה פארס אל-עאזוני, ממנהיגי המתקוממים, והם ירו בו כאשר ניסה להימלט מהם. גם בטיפול במקרה זה היו מעורבים בכירי הממשלה, ובהם התובע הכללי של ממשלת המנדט, הנציב העליון ושר המושבות. הם קיבלו את גרסת המשטרה, ולא ננקטו שום צעדים נגד המעורבים.¹⁴¹ קשה לדעת אם מקרים אלה אפיינו את התנהגותם של השוטרים הבריטים כקבוצה או את פרק הזמן המסוים הזה במרד הערבי. עם זאת, על סמך שתי עובדות – (1) כל המקרים המתועדים הם משנת 1938 ואילך; (2) בטיפול בהם היו מעורבים בעלי תפקידים בכירים מאוד בממשלה – אפשר להניח כי הם נחשבו חריגים גם בזמן המרד עצמו; והנחה זו עשויה לחזק את הסברה בדבר התרופפות המשמעת בקרב השוטרים באותה העת.

דיון

1. האם יכלה המשטרה למנוע את המרד?

כמה מהמקורות טוענים כלפי משטרת המנדט כי כשלה בתפקידה למנוע את המרד או למצער להתריע כי הוא עומד לפרוץ. אשמה זו הונחה לפתחה של הבולשת.¹⁴² יש אמת מסוימת בטענה: בדוחות הבולשת בחודשים שקדמו להתפרצות ביפו מופיעה ההערכה כי לא צפויות בעיות מיוחדות בטווח הזמן הקרוב. לדוגמה, באוקטובר 1935 כתב מפקד הבולשת למזכיר הראשי של ממשלת המנדט: “התפרצות [של מהומות] בעתיד הנראה לעין אינה סבירה”.¹⁴³ עם זאת, טענה גורפת בדבר כישלון חוטאת למציאות. קציני הבולשת זיהו נכונה את המגמות בצייבור הערבי שקדמו למרד: התגברות המתיחות בקרב הערבים, בייחוד על רקע הדיונים בפרלמנט הבריטי בנוגע להקמת מועצה מחוקקת בארץ ישראל; הצלחתן של תופעות מרי, מקצתן אלימות, להביא להישגים לאומיים במצרים ובסוריה באותה העת;¹⁴⁴ הילת הקדושה שייחסו ערבים רבים לקסאם ולאנשיו לאחר מותם בקרב; והשימוש הנרחב

Unbeaten Track: Some Vicissitudes in Two Years of a Public Servant's Life 6, at. 140 King's College Liddell-Hart Centre of Military Archives, Lees 5/13 ;The Situation in Brief, **Palestine Post**, 24.10.1936, 2 ; Trial of Four British Constables on Murder Charge Opens in Jerusalem, **Palestine Post** 4.1.1939, 2

Conduct of British Troops + Police: Shooting of Hospital Patient, at The National 141 Archives, CO 733/413/5

HORNE, A JOB WELL DONE, לעיל ה"ש 35, בעמ' 206.

מזכר ממפקד הבולשת למזכיר הראשי 30.10.1935, הארכיון הציוני המרכזי, S25\22735.

Extract from Intelligence Summary dated 12.3.36. The Political Situation, at CZA 144 S25\22735; חרובי הבולשת חוקרת, לעיל ה"ש 44, בעמ' 99-103.

של מנהיגי תנועות לאומיות ודתיות ערביות בסיפור זה כדי לגייס תומכים.¹⁴⁵ מלבד זה, הבולשת הזהירה כי פני הערבים לעימות עם השלטונות וכי אם ירגישו שהממשלה אינה עושה מספיק כדי לטפל בטענותיהם, "חזקה כי השיטות [של מרי אזרחי אלים] שאומצו במצרים ובסוריה יקסמו עוד יותר לערבים בארץ ישראל".¹⁴⁶ אפשר לומר כי אנשי הבולשת הצליחו לזהות את חבית אבק השקפה המטפורית, אך הניצוץ נעלם מעיניהם.¹⁴⁷ נוסף על כך, אפשר לשאול אם מתפקידה של משטרה, או אם ביכולתה, למנוע התקוממות לאומית. בספר על המשטרה הקולוניאלית כתב צ'רלס ג'פריס (Jeffries):

חוץ מאשר בתחום איסוף והעברת מודיעין, יש מעט שהמשטרה יכולה, ככזו, לעשות על מנת למנוע את התרחשותן של מהומות. מהומות [...] נובעות בבסיסן מחוסר שביעות רצון, ואבחון הגורמים לה וסילוקן הוא משימה לממשלות (אם הן מסוגלות לכך) ולא למשטרה. זהו עניין של מדיניות [Policy] ולא שיטור [Policing].¹⁴⁸

2. האם יכלה המשטרה לדכא את המרד הערבי?

בתקופה שקדמה למרד הוכיחה משטרת המנדט כי ביכולתה להתמודד בהצלחה עם הפרות סדר אלימות וגם עם קבוצות חמושות ועם ארגוני טרור. מדוע אפוא לא הצליחה המשטרה, שהרגה את קסאם ב־20 בנובמבר 1935, להביא להצלחות דומות לאחר 19 באפריל 1936? התשובה לכך היא כי התנאים שמשטרה יכולה לפעול בהם בהצלחה, השתנו. מרגע שנכנסה השביתה הכללית לתוקף התאחדה המנהיגות הערבית בראשות הווע"ע והחלה לוחמת גרילה באזורים הכפריים, נמצאה האוכלוסייה הערבית בארץ במצב של מרד נגד השלטון. ההשלכות, מבחינת המשטרה, היו מרחיקות לכת.

יתרונותיה של משטרה טמונים ביכולתה לפעול פעולה מבוזרת, על פני שטח רחב. בימים כתיקונם שוטרים פועלים לבדם או בזוגות כדי לאכוף את החוק ולחקור עבירות. ביזור זה, כמו המגע המתמשך עם האוכלוסייה, מקנה למשטרה את יתרונותיה העיקריים: היכרות טובה עם מצב העניינים ויכולת לאסוף מודיעין מדויק בנוגע לסוגיות מסוימות.¹⁴⁹ יכולות אלה הביאו להצלחות נגד אבו ג'לדה וקסאם.

במצב שהתהווה לאחר פרוץ המרד איבדה המשטרה את התנאים הבסיסיים לפעילותה. שוטרים שנעו בגפם היו צפויים לרצח, ויחידות קטנות שהוצבו באתרים מבודדים היו יעד להתקפה מצד הקבוצות החמושות. השוטרים הערבים, ששימשו "העיניים והאוזניים" של הארגון בקרב בני עדתם, נרתעו מלמלא היטב את תפקידם, אם לא סייעו למורדים בפועל.

Periodical Appreciation Summary No: 1/36" 22.1.1936, at BL IOR/L/PS/12/3343; 145

.Periodical Appreciation Summary No: 2/36" 18.2.1936, at BL IOR/L/PS/12/3343

.Periodical Appreciation Summary No: 4/36, 10.3.1936, at BL IOR/L/PS/12/3343 146

147 דבר זה נכון גם בנוגע למודיעין הצבאי בארץ, שזיהה בתחילת 1936 את אי-השקט הגובר בקרב הערבים, אך לא חזה התפרצות אלימה. Monthly Report R.A.F. Jan. 1936 (undated), at CZA S25\22735

.CHARLES JEFFRIES, THE COLONIAL POLICE 198 (1952) 148

149 SIMSON, BRITISH RULE, לעיל ה"ש 119, בעמ' 44.

בנסיבות שנוצרו, אין פלא שנפגעה מאוד יכולתה של משטרת המנדט לאסוף מודיעין ולפעול במרחב הערבי בכלל.

אם כך, אפשר לשאול אם משטרת המנדט לא הייתה צריכה לפעול לפי דגם השיטור הקולוניאלי ה"טהור", באמצעות יחידות אשר מאורגנות במתכונת צבאית, ניידות וגדולות יחסית. ועדת פיל, וגם טגארט ופטרי, ראו בחסרונה של יחידת ז'נדרמריה את אחד הגורמים לכישלונה של המשטרה במרד. על פי גישה זו, הבעיה בפעילות המשטרה הייתה היעדר "כוח מחץ" שמורכב משוטרים קשוחים "לא בהכרח יודעי קרוא וכתוב", כהגדרתו של טגארט, שיכלו לדכא את המהומות הראשונות במהירות ולהתמודד עם המורדים "במגרש שלהם".¹⁵⁰ משום כך המליץ טגארט לייסד "משטרה כפרית רכובה" (Rural Mounted Police), ובה שוטרים בריטים ומקומיים, אשר תעסוק בענייני ביטחון בלבד: סיור במרחבים הכפריים, לחימה נגד מתקוממים, הצבת מארבים, עריכת חיפושים וכיוצא באלה.¹⁵¹

ייתכן שלו הפעילה משטרת המנדט כוח קטלני לא מבוקר נגד הפרות הסדר הראשונות או נגד חשודים במעורבות במרד היא יכלה להשיג תוצאות שונות, אך במקרה כזה הייתה המשטרה פועלת מחוץ לתחום החוק הבריטי הרגיל, ובעצם מתפקדת ככוח לוחם בזמן משטר צבאי.¹⁵² מאחר ששלטונות המנדט וגם ממשלת בריטניה סירבו לאורך כל המרד להטיל משטר כזה על הארץ, לא עמדה טענה זו למבחן.¹⁵³

בעיה אחרת בגישה זו היא התעלמותה מסוגיית יחסי הכוחות במרד הערבי. חוקרים שונים שעוסקים בלחימה בהתקוממות ניסו לברר אם יש מספר מסוים של אנשי ביטחון אשר נחוץ כדי לנבא בסבירות גבוהה ניצחון במערכה מסוג זה. אחד המדדים המקובלים במחקר מכונה "צפיפות הכוח" (Force density), והוא מבטא את היחס המספרי בין כוחות הביטחון ובין האוכלוסייה שהם פועלים בקרבה.¹⁵⁴ כמה חוקרים שערכו ניתוח היסטורי של מערכות נגד התקוממות קבעו כי צפיפות הכוח הרצויה נעה בין 20 ל-25 חיילים לכל אלף תושבים.¹⁵⁵

150 Tegart Report, לעיל ה"ש 7, בעמ' II.

151 יחידה זו לא נוסדה, ייתכן כי בשל פריצתה של מלחמת העולם השנייה. ראו: שם.

152 בתקופה שבין מלחמות העולם הגדירו הבריטים "משטר צבאי" (Martial law) כמצב סמכות השלטון עוברת בו מידי הרשות האזרחית למפקד הצבא במקום – בשטח השלטון כולו או בחלקים נבחרים מתוכו. למעשה, היה מדובר בדיקטטורה, שהמפקדים בה רשאים להפעיל את כוחותיהם לפי הנסיבות המבצעיות בלבד, ללא התייחסות למגבלות החוקיות, החלות במצב רגיל. הדבר כלל גם הענקת חסינות לחיילים מפני האשמתם בכיצוע מעשים אשר עשויים להיחשב פשעים על פי החוקים הנהוגים בשגרה. SIMSON, BRITISH RULE, לעיל ה"ש 119, בעמ' 99.

153 לדיון מחקרי בסוגיית הטלת שלטון צבאי על הארץ בזמן המרד ראו: אייל, האינתיפאדה הראשונה, לעיל ה"ש 11.

154 לעיסוק ביחס שבין הצבא הסדיר למתקוממים ראו DAVID C. GOMPERT & JOHN GORDON, WAR BY OTHER MEANS: BUILDING COMPLETE AND BALANCED CAPABILITIES FOR COUNTERINSURGENCY (2008) 383-384.

155 צבא ארצות הברית אימץ את הגישה הזו וכלל אותה בשנת 2006 בתורת הלחימה הרשמית שלו. ראו R. ROYCE KNEECE JR. ET AL., FM 3-24: COUNTERINSURGENCY 1-13 (2006); ראו גם R. ROYCE KNEECE JR. ET AL., FORCE SIZING FOR STABILITY OPERATIONS 4-6 (2010).

הגם שמרד צפיפות הכוח לברו אינו יכול לנבא הצלחה במערכה או להסבירה, נראה כי המרד הערבי ממחיש את תקפותו העקרונית.¹⁵⁶ הרגיעה שבה לארץ ישראל ב-1936 וב-1939 רק לאחר שהוצבו בה כוחות צבא גדולים מאוד, ובהם 10,000-12,000 חיילים ומשחזה מדד צפיפות הכוח את רף עשרים אנשי הביטחון לאלף תושבים ערבים.¹⁵⁷ במשטרת המנדט של שנת 1936 היו 2,910 איש, מהם 1,516 ערבים מוסלמים שמהימנותם הייתה חשודה בעיני הפיקוד.¹⁵⁸ קשה לתאר כיצד כוח בגודל כזה, גם לו אימץ דפוסי פעולה צבאיים, היה מצליח לבצע את מה שהתקשה הצבא להשיג, במספר אנשים כפול מכך או אף יותר.

במילים אחרות, מרגע שפרץ המרד הערבי נוצרו תנאים שארגון שיטור מאבד בהם את יתרונותיו ומתקשה לתפקד בהצלחה. פיקוד המשטרה מצא את עצמו במצב שאין לקנא בו: מצד אחד ניסיון להמשיך לפעול כרגיל, אשר במתכונת "משטרתית" היה צפוי לכישלון, ומצד אחר מעבר מלא לדפוסי פעולה צבאיים לא הבטיח הצלחה, שכן הארגון אשר הם פיקרו עליו לא היה גדול מספיק כדי להתמודד עם ההתקוממות בהיקף של המרד הערבי.

3. האם קרסה המשטרה במרד הערבי?

כמו שהראיתי, הדעה הרווחת היא כי כישלונה של משטרת המנדט בימי המרד היה כה חריף עד שאפשר להגדירו "קריסה" או "התמוטטות". רק פעולתו הנמרצת של הצבא, אשר לקח את המשטרה תחת פיקודו, אפשר לה להשתקם ולשוב ולמלא תפקיד, גם אם וזטר, במאבק במרד. בדיקת תפקודה של המשטרה במרד מחייבת עידון של טענה זו. למרות המילים החריפות, המובאות במסמכי הצבא, לא נמצאה במקורות עדות לכך שהשוטרים הפסיקו למלא את תפקידיהם. בייחוד הדברים אמורים בשוטרים הערבים, אשר מפקדיהם חשדו כי הם עשויים להזדהות עם בני עמם. למרות זאת, גם אם לא גילו השוטרים הערבים בהכרח הנעה יתרה, ואף שהיו מהם כאלה שסייעו למתקוממים, הם לא נקטו צעדי מרי, כגון שביתה, התפטרות המונית או עריקה על כלי נשקם אל המורדים. עובדה זו ראויה להערכה מיוחדת, שכן המתקוממים עשו את השוטרים הערבים מטרה וגם בשל מספרם הגבוה של השוטרים שנפגעו בידי בני עמם. גם היחסים בין השוטרים הערבים ובין השוטרים היהודים לא הגיעו לכדי משבר. למעט דיווחים על קטטות בבית הספר לשוטרים בשנת 1936 ורצח שוטר ערבי בידי עמיתו היהודי, נראה כי היו יחסי עבודה תקינים בין השוטרים הערבים ובין השוטרים היהודים.¹⁵⁹ נראה כי הפגיעה הבולטת ביותר הייתה דווקא בתפקודם של השוטרים הבריטים. דבר זה נבע, ככל הנראה, מהצורך לגייס ולהכניס לפעילות במהירות מספר גדול של שוטרים, אגב הורדת תנאי הסף לגיוס ודחיית ההכשרה המקצועית לימים שקטים יותר. עניין זה התבטא בעלייה במספר עברות המשמעת בקרב שוטרים אלה, וגם במקרים, חריגים אך בולטים, של רצח תושבים ערבים.

156 ברור כי מספר החיילים והשוטרים אינו המשתנה היחיד היכול לנבא הצלחה במערכה.

157 שטרית המלחמה הקטנה, לעיל ה"ש 60, בעמ' 275-276.

158 POLICE REPORT 1936, לעיל ה"ש 70, בעמ' 3.

159 ב-2.9.1937 רצח השוטר היהודי מרכזי שווארץ את השוטר הערבי מצטפא חורי. בעקבות זאת נדון שווארץ למוות והוצא להורג. ראו: "השוטר מ. שווארץ נדון לתליה" הַבְּקָר 30.1.1938.

גם העברתה של המשטרה לפיקוד צבאי – צעד שנתפס במחקר כמעיד במחקר על קריסתה של המשטרה, מחייבת בחינה מעמיקה יותר. אמנם הוחלט על כך לאחר הפשיטה על באר שבע ושוד הנשק מתחנת המשטרה במקום, כביכול בתגובה ישירה לכך, אך למעשה הייתה החלטה זו חלק ממהלך רחב יותר של שידוד מערכות השלטון בארץ ישראל, בין הממשלה האזרחית לצבא. עם סיום משבר מינכן החליטה ממשלת בריטניה לסיים את המרד בארץ ישראל במהירות, לפני פריצתה של מלחמה אפשרית באירופה. משום כך דגו בלונדון שר המושבות, הנציב העליון ונציגי הצבא בדרך הפעולה הנכונה. הפתרון שעליו החליטו היה החלת מצב חוקי מיוחד, "שליטה צבאית" על הארץ, והעברת האחריות לביטחון הפנים מהממשלה האזרחית לצבא.¹⁶⁰ נלוו לכך שורה של תקנות חירום; אלה נועדו להגביל את התנועה בדרכים ולהקשות על המתקוממים להסתתר בקרב האוכלוסייה. בייחוד נועדה השליטה הצבאית להביא לאיחוד כלל המאמצים לדיכוי המרד בידי סמכות אחת, של מפקד הצבא. אפשר לראות בהחלטה להכפיף את המשטרה לצבא את תחילתו של המהלך הזה, שהושלם סמלית ב־17 באוקטובר 1938, שאז הועברה רשמית האחריות לידי הצבא.¹⁶¹ אם כן, הצבת המשטרה בפיקוד הצבא לא הייתה בהכרח תגובה למשבר, אלא רצון לשפר את אופן תפקודם של כלל הכוחות, באמצעות ריכוז השליטה בידי מפקד הצבא. חשוב לציין כי צעד זה היה אחד העקרונות החשובים בתורת הלחימה נגד התקוממות של הצבא הבריטי בעת ההיא, והוא הסיבה לדרישתם החוזרת ונשנית של מפקדי הצבא בארץ ישראל כי יוטל בה משטר צבאי.

סיכום

במאמר זה ביקשתי להציג תמונה מלאה ומדויקת יותר של משטרת המנדט במרד הערבי. כמו שראינו, הטענות בדבר קריסתה של המשטרה או התמוטטותה חריפות מדי וראויות לעידון. חוסר הצלחתה של המשטרה למנוע את התקפות המתקוממים אינו מפתיע. מספרם הרב של המורדים, פיזורם ופעילותם בקרב אוכלוסייה תומכת (או למצער אדישה) הציב אתגר מבצעי, וגם כוחות גדולים הרבה יותר ממשטרת המנדט כשלו בהתמודדות עימו לאורך זמן ניכר. עם זאת, המשטרה הצליחה להתמודד עם כמה מהאתגרים הצלחה מעוררת הערכה. בייחוד הדברים אמורים בהתמודדות עם הפרות סדר בערים, שמנעה את הצורך לערב חיילים במשימה זו, וההצלחה החלקית של הבולשת להשיג מידע על אודות המורדים, בפרט במקרים שהובילו למעצר מנהיגי הווע"ע וא־סעדי.

160 הטלת "שליטה צבאית" (Military control) בארץ ישראל היתה הפתרון שנמצא לויכוח המתמשך בין ממשלת המנדט לצבא, בדבר המצב המשפטי הרצוי לדיכוי המרד. ויכוח זה החל זמן קצר לאחר פרוץ המרד, כאשר דרש פיקוד הצבא להטיל על הארץ ממשל צבאי, ואילו הנציב העליון התנגד לכך. הפתרון שנמצא היה מצב ביניים חוקי, ובו שמר הנציב העליון על סמכותו, והחוק האזרחי נותר בתוקף. עם זאת, הצבא קיבל אחריות מלאה לניהול המערכה נגד המרד, ובכלל זה הסמכות לפטר פקידים אזרחיים ושוטרים. האחריות לניהול המחוזות הועברה למפקדי הדיוויזיות והבריגדות, והמושלים האזרחיים היו ליועציהם. ראו שטרית המלחמה הקטנה, לעיל ה"ש 60, בעמ' 226-227.

161 אייל האינתיפאדה הראשונה, לעיל ה"ש 11, בעמ' 414-417.

